

TIJD & TAAK

LEDENBLAD VAN DE BANNING VERENIGING

DECEMBER 2025



Interviews met
Sarah Bracke
Maarten de Groot &
Mohamed Belkasm

IN DIT NUMMER

Redactioneel

Interview Sarah Bracke

Het zogenaamde 'moslimvraagstuk' is geen feit maar een frame

Een nieuw beginselprogramma

Solidariteit of sociale rechtvaardigheid?

Van de voorzitter

400 jaar Hugo de Groot

Op zoek naar waarheid, vrede en liefde

In Memoriam

Herman Noordegraaf

Beeldcolumn

Zwart Wit

3

4

10

13

14

18

20

Interview Maarten de Groot

Van consultant naar onderwijzer

Naomi Leest

Krekel

De Mannen van Michelangelo

Verbeeldingen van het mannelijk lichaam

Interview Mohamed Belkasmī

Wees lief voor je medemens

Column

Linkse Kerk

Colofon

Het Gedicht

Het lied van het bloed

22

25

26

30

34

35

36



SARAH BRACKE is hoogleraar sociologie aan de Universiteit van Amsterdam en onderzoekt het radicaal-rechtse verhaal over moslims. Haar werk laat zien dat het zogenaamde 'moslimvraagstuk' geen feit maar een frame is. Begrippen als 'integratie', 'anders zijn' en 'omvolking' zetten moslims neer als bedreiging en versterken uitsluiting. *Tijd&Taak* sprak met haar over haar werk, de zogenaamde neutraliteit van universiteiten en het belang van het aangaan van maatschappelijke allianties.



MAARTEN DE GROOT studeerde bedrijfskunde en psychologie. Hij zit in de gemeenteraad van Ouder-Amstel en is beoogd lijsttrekker van GL/PvdA bij de komende gemeenteraadsverkiezingen. Hij werkte meer dan tien jaar in het bedrijfsleven, maar maakte een opmerkelijke overstap naar leraar in het primair onderwijs. Een grote stap: een heel nieuw vak leren, minder salaris accepteren en minder flexibiliteit. Maar ook een kans om werk te doen wat er echt toe doet.



MOHAMED BELKASMI is raadslid voor de PvdA in Amsterdam. Hij is Soennitisch moslim, de grootste stroming binnen de islam. Onlangs reisde hij naar Saoedi-Arabië voor de Umrah, een bedevaart naar Mekka. Hij zit in de politiek om jongeren weer perspectief bieden, zijn achtergrond is daarbij een kracht. Daarnaast ziet hij veel waarden die hij van huis uit heeft meegekregen, zoals solidariteit, rechtvaardigheid en goed zijn voor je medemens, terug in de sociaaldemocratie.

Lianne Schuurin Redactioneel

Aan het einde van het jaar kijk ik bijna automatisch vooruit. Niet alleen in mijn werk, ik ben ook echt iemand die houdt van goede voornemens. Maar als lezer is het wellicht wat minder interessant dat ik eerder wil opstaan, meer wil lezen en mijn telefoon vaker aan de kant wil leggen, dus op deze plek zal ik me beperken tot de Banning Vereniging en *Tijd&Taak*.

In 2026 hopen we natuurlijk weer vier mooie nummers te maken, met relevante thema's, interessante interviews en nieuwe gastschrijvers. 2026 zal ook een bijzonder jaar worden voor onze beweging, met (als alles volgens de planning verloopt) in juni de langverwachte fusie van de PvdA en GroenLinks. En daar komt nog heel wat bij kijken.

Op de achtergrond wordt al langer gewerkt aan een nieuw beginselprogramma. Ook onze vereniging heeft daarover mee mogen praten en verdere feedback kan aangeleverd worden. In *Tijd&Taak* denken we ieder nummer wel na over onderliggende waarden en beginselen, of anders wel aan de uitwerking of praktische toepassing hiervan. In dit nummer wordt hier impliciet eigenlijk in ieder artikel aandacht aan besteed, maar vindt u ook een artikel van Twan van Lieshout dat expliciet op het concept-beginselprogramma van de wetenschappelijke bureaus reageert.

Ook buiten *Tijd&Taak* heeft de Banning Vereniging al activiteiten op de planning staan waarin het nadenken over waarden, visie en beginselen op verschillende manieren terugkomt. Op 18 december organiseren we samen met De Linker Wang (onze evenknie bij GroenLinks) een gespreksavond over het nieuwe GL-PvdA beginselprogramma.

De Banningprijs, een essaywedstrijd voor jongeren tot en met 35 jaar die iedere twee jaar plaatsvindt, sluit ook aan bij dit thema. We willen een platform bieden voor reflectie over een wezenlijk debat van dit moment en deze editie gaat over vooruitgang. De nieuwe beweging van GL-PvdA gebruikt vaak het woord progressief om zichzelf te beschrijven, maar voor welke vooruitgang willen we vechten? Wat kan het vooruitgangdenken ons vandaag nog brengen? De deadline is 31 december, dus inzenden is nog mogelijk!

Aansluitend bij dit thema vind de volgende Banning Lezing plaats op 21 februari, de geboortedag van Willem Banning (voor mij altijd makkelijk te onthouden, want toevalligerwijs ben ik ook jarig op die datum). Deze lezing is gestart om de discussie over waarden, levensovertuiging

Lianne Schuurin is ambtelijk secretaris van de Banning Vereniging



en sociaaldemocratie een nadere impuls te geven. Dit jaar zal de lezing worden uitgesproken door Haroon Sheikh. Uiteraard is iedereen van harte welkom.

Als laatste alvast een vooraankondiging voor de nieuwe leergang dit voorjaar, die zal gaan over waardengedreven politiek. Want al dat nadenken over waarden, visie en beginselen is belangrijk, maar moet wel omgezet worden in politiek denken en handelen. Ook deze leergang organiseren we samen met De Linker Wang.

Als u op de hoogte wil blijven van alle activiteiten kunt u terecht op onze website, of u inschrijven voor onze online nieuwsbrief.



In gesprek
met

Sarah Bracke

Het zogenaamde 'moslim- vraagstuk' is geen feit maar een frame

Door Evelien Polter & Joke van der Neut

In talkshows op televisie voorafgaand aan de verkiezingen hebben we vertegenwoordigers van radicaal-rechtse en conservatieve partijen veelvuldig horen spreken over de islam. Zo noemde SGP-lijsttrekker Chris Stoffer in een interview met NRC de islam een gevaar voor Nederland. Tijdens het SBS-verkiezingsdebat zei PVV-leider Geert Wilders dat de islam 'niet in Nederland hoort'. JA21 plaatst haar islamkritiek centraal in haar verkiezingsprogramma en de BBB stelt voor om het openbare gebed door moslims op straat te verbieden. Deze partijen hebben een obsessie met moslims en fantasieën over het overnemen van Nederland door de islam.

In uw onderzoek gebruikt u de term 'moslimvraagstuk'. Wat wil u hiermee laten zien en bereiken?

"Door in het onderzoek bewust te spreken van het 'moslimvraagstuk' wordt de schijnwerper op de samenleving als geheel gericht. We plaatsen het 'moslimvraagstuk' binnen eenzelfde analytisch kader als het 'Joodse vraagstuk' omdat het bij de opkomst daarvan in de negentiende eeuw evenmin draaide om de Joden zelf, maar om de manier waarop de

“Neutraliteit kan neerkomen op passiviteit tegenover misstanden.”

Europese natiestaat met hun aanwezigheid worstelde. Toen vroeg men zich af of Joden konden integreren in de natiestaat en of hun loyaliteit te vertrouwen was. Dergelijke discussies klinken vandaag de dag opnieuw, ditmaal over moslims. We baseren onze bevindingen op stapels onderzoek waaruit blijkt dat in Europa discriminatie en stigmatisering van moslims een hardnekkig verschijnsel is en zelfs een stijgende lijn vertoont. We beseffen dat de term 'het moslimvraagstuk' wordt gebruikt door groepen die moslims willen problematiseren, maar daarom juist wilden wij die nu grondig onderzoeken en verhelderen. Dit debat past binnen een bredere, historische traditie waarin telkens de vraag centraal staat of specifieke groepen zich kunnen voegen binnen de natiestaat. Steeds opnieuw worden dergelijke groepen afgeschilderd als

fundamenteel anders: als vreemde elementen die volgens critici niet in de samenleving te integreren zijn. Daarmee dreigt het gevaar dat deze mensen worden gedehumaniseerd en buiten de maatschappij geplaatst."

U publiceerde al eerder 'The Politics of Replacement: Demographic Fears' over de omvolkingstheorie. Is er een verband met dit onderzoek?

"De 'omvolkingscomplottheorie' speelt een prominente rol binnen het maatschappelijk debat over de aanwezigheid van moslims in Europa. Waar het gesprek vaak begint bij zorgen over rechten, bijvoorbeeld vrouwen- en/of homorechten, blijkt bij doorvragen steeds weer de angst voor demografische verandering te domineren. Wie spreekt van een 'moslimprobleem' in Nederland, verwijst impliciet naar de vrees dat de samenstelling van de bevolking fundamenteel zal verschuiven. Het denken in termen van 'omvolking' is allesbehalve nieuw. Het fenomeen kent een lange geschiedenis en verschillende gedaanten, met wortels die teruggaan tot het begin van de twintigste eeuw – en zelfs daarvoor. Zo waarschuwde de Amerikaanse president Theodore Roosevelt in 1902 in een bekende toespraak voor het gevaar van 'race suicide'. Daarmee doelde hij op een dreiging die volgens hem samenhangt met de komst van nieuwe migranten in de Verenigde Staten. Termen als 'colonial stock' werden gebruikt om de afstammelingen van de witte protestantse kolonisten te onderscheiden van latere katholieke, Joodse en Aziatische nieuwkomers. In Roosevelts visie was de zogeheten 'Nordic race' – bestaande uit Anglo-Saksen, Scandinaviërs en Duitsers – het ideaalbeeld. Deze denkbeelden doen in veel opzichten denken aan het hedendaagse discours over 'homeopathische verdunning', zoals dat door politici als Baudet wordt aangehaald. Waar het debat in Europa zich sterk

toespitst op het zogenaamde 'moslimvraagstuk', zien we dat in de Verenigde Staten dezelfde retoriek wordt ingezet tegen uiteenlopende groepen, zoals Afro-Amerikanen, hispanics en Mexicanen. Daarmee reikt het omvolkingsdenken verder dan enkel religieuze minderheden. Het is een ideologie van witte suprematie."

De titel van uw huidige onderzoek is 'EnGendering Europe's 'Muslim Question'. U bent hoogleraar sociologie van gender en seksualiteit. Wat hebben omvolkingstheorieën te maken met gender?

"Wanneer we uitzoomen naar een mondiale en historische context van het 'omvolkingsdenken' valt op dat dit denken stevast draait om twee mechanismen: migratie en geboortecijfers. Dat zijn de twee knoppen waaraan gesleuteld wordt om de samenstelling van een bevolking te beïnvloeden. Dit patroon is niet nieuw; de link tussen reproductieregime en bevolkingssamenstelling loopt als een rode draad door de geschiedenis van het omvolkingsdenken. Het gaat dus meteen ook over reproductieve rechten."

U werkt al meer dan twintig jaar bij universiteiten in Vlaanderen en Nederland. Naast uw werk als onderzoeker geeft u ook al jaren college en was u betrokken bij de studentenprotesten vanwege de genocide in Gaza. Is er in de afgelopen jaren veel veranderd?

"In het algemeen zie ik dat de kennis bij studenten over hoe macht werkt is afgenomen, actuele discussies over ongelijkheid worden door hen vaak teruggebracht tot identiteitskwesties. Dat betekent niet dat jongeren minder maatschappelijk betrokken zijn – integendeel, studentenprotesten tegen de genocide in Gaza, bewegingen als #MeToo en Black Lives Matter tonen juist hun inzet. Maar het vraagt meer uitleg in de collegezaal om inzicht te

bieden in machtsstructuren die verder gaan dan het individuele niveau. Studenten betrekken gender, ras of klasse steeds vaker direct op hun persoonlijke ervaring waardoor het snel een individuele aangelegenheid wordt. Natuurlijk is het legitiem dat iemand zich buitengesloten voelt vanwege zijn of haar achtergrond. Maar als deze problematiek uitsluitend op het individu wordt gericht, blijft het structurele aspect onderbelicht. De neiging om sociale problemen op te lossen door het individu 'erbij te halen', verhindert het zicht op bredere mechanismen van uitsluiting en macht. Ik zie dit als het gevolg van meer dan vier decennia neoliberale dominantie, waarin de werking van machtsstructuren vaak verhuld wordt."

Zijn er ook veranderingen op institutioneel niveau?

"Als we kijken naar de afgelopen twee jaar, blijkt uit rapporten van onder andere de KNAW – het hoogste wetenschappelijke orgaan van het land – dat de academische vrijheid meer onder druk komt te staan. Dat hebben velen van ons de laatste jaren ervaren, of het nu gaat over 'anti-woke' aanvallen op de universiteiten of over de gevolgen van het aankaarten van genocide in Gaza en de betrokkenheid van onze universiteiten daarbij."

In een essay over academische vrijheid neemt u het begrip academische vrijheid en institutionele neutraliteit onder de loep. U haalt erin een uitspraak van Desmond Tutu aan: 'If you are neutral in situations of injustice, you have chosen the side of the oppressor.' Welke argumenten gebruiken de bestuurders om hun invulling van de academische vrijheid en neutraliteit te verdedigen?

"Toen de academische gemeenschap zich begon uit te spreken tegen de betrokkenheid van universiteiten bij de genocide in Gaza, werd neutraliteit binnen de universiteit

opeens verheven tot het hoogste goed. In Nederland zagen we hoe dit argument niet alleen binnen mijn eigen instelling, maar ook elders werd aangehaald – bijvoorbeeld in de brief van universiteitsrectoren waarin neutraliteit werd bepleit. De aantrekkingskracht van zo'n ogenschijnlijk nobel standpunt is groot, maar het gevaar schuilt in het feit dat neutraliteit kan neerkomen op passiviteit tegenover misstanden. Wat opvalt, is dat het begrip institutionele neutraliteit vooral wordt ingeroepen op specifieke momenten, en niet consequent wordt toegepast. Toen Rusland Oekraïne binnenviel werd er nauwelijks over gesproken. Pas recent, in het licht van het conflict rond Palestina, kwam het argument opnieuw prominent op tafel. Dit selectieve gebruik roept vragen op over de werkelijke motieven en de effectiviteit van het neutraliteitsprincipe."



Nederlandse universiteiten reageerden toen zij onder het Duitse regime Joodse hoogleraren en medewerkers moesten ontslaan. De Jong signaleert dat ongeveer de helft van de hoogleraren een petitie ondertekende tegen deze maatregelen, maar stelt direct de vraag: wat bewoog de andere helft om dat niet te doen? In zijn analyse citeert hij de overwegingen van deze groep – overwegingen die opvallend actueel klinken. Motieven als 'het behoud van neutraliteit', 'het beschermen van de toekomstige positie en financiering van de universiteit' en zelfs angst om zelf het slachtoffer te worden, komen

“Er zijn stapels onderzoek waaruit blijkt dat discriminatie van moslims een hardnekkig verschijnsel is.”

Is die institutionele neutraliteit van universiteiten iets wat alleen vandaag de dag speelt?

"Lou de Jong, dé autoriteit op het gebied van Nederland over de nazi-bezetting, beschrijft in een van zijn omvangrijke werken, hoe

naar voren. De Jong merkt daarbij droog op dat de universiteiten destijds niet inzagen, of niet wilden inzien, wat er werkelijk op het spel stond. Opvallend is dat veel van deze redenen vandaag de dag opnieuw klinken in discussies over neutraliteit binnen

het hoger onderwijs. Een belangrijk punt is dat conflict niet uit de weg moet worden gegaan. In het huidige maatschappelijke klimaat wordt strijd vaak bestempeld als polarisatie en daarmee negatief geframed. Dit 'polarisatie narratief' is politiek ingegeven en dient er soms toe om echte meningsverschillen te verdoezelen. Het vermijden van conflict kan ervoor zorgen dat belangrijke kwesties niet zichtbaar worden en dat noodzakelijke verandering uitblijft."

U had in september in Antwerpen een publieksinterview met Judith Butler, een toonaangevende denker over gender. U sprak met haar onder andere over het nut van constructieve conflicten.

"In Butlers boek *Wie is bang voor gender?* komt dit thema nadrukkelijk terug. Butler wijst ook op het belang van het doorbreken van onopgeloste trauma's. Blijven hangen in persoonlijk of collectief leed kan ertoe leiden dat trauma's zich herhalen en ook anderen raken. Ze stelt de vraag of samenlevingen in staat zijn om zorg te dragen voor deze trauma's, niet

collectieve zorg voor trauma's. Deze benadering biedt niet alleen een analyse van de problemen, maar schetst ook een hoopvol perspectief voor maatschappelijke verandering. Het kritische werk omvat het onderzoeken, fact-checken en bevragen van bestaande aannames – een taak die steeds belangrijker wordt in een tijdperk van 'alt-facts'. Politiek-strategisch werk richt zich op het bepalen van concrete stappen en het ontwikkelen van effectieve strategieën om verandering te bewerkstelligen, iets waar niet iedereen zich toe aangetrokken voelt. Ten slotte is er het creatieve werk, waarbij het verbeelden van alternatieven en nieuwe werelden centraal staat; zonder deze verbeeldingskracht blijft echte verandering buiten bereik.

Tijdens het interview werd Butler door het publiek gevraagd naar concrete oplossingen, waarop zij de kracht van het smeden van allianties benadrukte. Daarmee doelde Butler op samenwerking tussen vakbonden, politieke partijen en feministische bewegingen als een instrument om gezamenlijk op te treden tegen

Over Sarah Bracke

Sarah Bracke onderzoekt hoe het radicaal-rechtse verhaal over het 'moslimvraagstuk' tot stand is gekomen, zij is hoogleraar sociologie aan de Universiteit van Amsterdam. Ze gaf afgelopen jaren leiding aan het onderzoeksproject *EnGendering Europe's 'Muslim Question'*. Het resultaat van dit onderzoek werd op 13 november gepresenteerd en laat zien dat het zogenaamde 'moslimvraagstuk' geen feit maar een frame is: begrippen als 'integratie', 'anderszijn' en 'omvolking' zetten moslims neer als bedreiging en versterken uitsluiting. Wij interviewen haar vlak voor de presentatie.

voegt hieraan toe dat het vermogen om met ongemak om te gaan essentieel is in een complexe wereld. In haar visie draagt het neoliberale ideaal – het terugtrekken in de eigen privésfeer – bij aan maatschappelijke stilstand. Echte vooruitgang vraagt om het aangaan van ongemakkelijke gesprekken en het zoeken van verbinding buiten de eigen comfortzone."

Is er hoop of bent u hoopvol?

"Hoop ligt er niet simpelweg voor het oprapen, maar is iets dat kan groeien, een collectief proces wanneer mensen samen besluiten actie te ondernemen. Het is daarom misschien minder zinvol om te vragen of er hoop is maar wel wat we kunnen doen om hoop te creëren door concreet samen te werken. Juist in de allianties maken, met het aangaan van conflicten en het doorzetten in moeilijke momenten, groeit hoop en ontstaan nieuwe mogelijkheden. Verschillende voorbeelden uit de praktijk tonen aan dat samenwerking en het doorwerken van spanningen vaak leiden tot onverwachte kansen en perspectieven. Hoop is een werkwoord."

Als problematiek uitsluitend op het individu wordt gericht, blijft het structurele aspect onderbelicht.

vanuit een individueel perspectief, maar collectief. Het doel: de overdracht van trauma's tussen generaties en groepen doorbreken, en zo ruimte scheppen voor herstel.

We vinden in *Wie is bang voor gender?* in feite vijf concrete handelingsperspectieven: kritisch werk, politiek-strategisch werk, creatief werk, het smeden van allianties en

anti-genderbewegingen en vormen van fascisme. Butler benadrukt dat het vormen van allianties niet altijd comfortabel hoeft te zijn. Met andere woorden: wie zich te prettig voelt binnen een alliantie, werkt waarschijnlijk samen met te weinig of te gelijkgestemde mensen. Juist het ongemak wijst op de breedte en kracht van zo'n samenwerking. Butler

Jos
Aarnoudse

van de Voorzitter

Linkse Elite

Eerst maar even de positionering. Ja, ik ben zo'n mens met vinkjes. Wit, gestudeerd, man, hetero, progressief, welvarend, en boven de zestig. Ik hoor, zo lees ik voortdurend om mij heen, bij de elite met veel privileges. Het enige vinkje dat ontbreekt, is dat ik niet uit een hoogopgeleide familie kom. Ik ben afkomstig uit 'arme' christelijke arbeidersfamilies.

Een 'verwijt' aan de partijcombinatie GroenLinks-PvdA is nogal eens, dat zij meer en meer bestaat uit types zoals ik. Gelukkig ook wel jonger, maar dan vooral toch in redelijk goede doen en hoogopgeleid. Types die zich druk maken over een aantal 'linksachtige' thema's, zoals armoede en klimaat, maar die de directe feeling met 'het gewone volk' zijn kwijtgeraakt. Aan de ene kant verzet ik mij van binnen heftig tegen dat *frame*. Ik word er boos van. Ik ben (*+ - *&%#*) geen elite! Ik voetbalde toch altijd nog gewoon met de jongens van vroeger? Ik werkte in de GGZ, bij Justitie en in de publieke verpleeghuiszorg voor en met mensen van de laagste klassen. Ik woon tussen moslims en PVV-stemmers. Al werd ik dan bestuurder en leidinggevende, dominee en directeur, ik was toch niet veranderd? Ik luister af en toe toch gewoon nog naar André Hazes?

Aan de andere kant, het is onmiskenbaar ook ergens misgegaan. Vorig jaar was ik samen met mijn echtgenote verdwaald in het Noord-Hollandse stadje Schagen. Als onbekende toeristen gingen we er een kijkje nemen. Bleek er op die dag (de week voor Pasen) een soort jaarlijkse veemarkt te zijn. Sterker: het was een soort wedstrijd voor dikbilveren. Met een aanpalend volksfeest,



Dikbilveren op de Schagense Markt

Jos Aarnoudse is
voorzitter van de
Banning Vereniging



waar het bier 's morgens al rijkelijk vloeide. Wij keken onze ogen uit. Misvormde dieren (en misvormde mensen) die zich lieten keuren. Geen allochtoon (mag niet meer dat woord hè) te bekennen, zelfs niet bij de standhouders. Allemaal witte mensen uit de (lagere) middenklasse die voor het oog de grootste lol hadden. Gerard Joling met zijn gevolg (plus uiteraard een grote camera) schreed als lokale held (hij woont daar) door de menigte. Wij wisten niet hoe snel we weer dit festijn moesten verlaten. Wij voelden ons niet thuis bij de mensen en zeker niet hoe er met dieren werd omgegaan. Later lazen we in de lokale pers dat er zo'n obees dier door de hoeven was gezakt en niet meer op zijn poten gehesen kon worden en dus afgemaakt moest worden. Beiden stelden we elkaar, terugvluchtend naar onze geparkeerde auto, op hetzelfde moment ongeveer dezelfde introspectie vraag: waarom voel ik me hier niet thuis, en zelfs 'verheven' boven wat hier gebeurt? Toch elite?

Ik vraag me af: hoe kom ik in vredesnaam nog werkelijk in gesprek met mijn sociaal-conservatieve medeburger, die ik ervan verdenk een behoudzuchtige consumermaterialist te zijn geworden, die vooral niets wil 'inleveren', ook niet op een overzichtelijk 'Hollands' (wit) straatbeeld? Hoe ga ik deze medeburger nog winnen voor groene sociaaldemocratische politiek? Ik vrees het ergste.

Is solidariteit of sociale rechtvaardigheid de kern van ons politieke denken en handelen?

‘Het concept-beginselprogramma (in de versie van dit najaar) is er duidelijk over:’ (we weten inmiddels dat er nog een nieuwe versie uitkomt voordat dit nummer bezorgd wordt) ‘solidariteit vormt de kern van ons politieke denken en handelen’. Het is het eerste grootgedrukte woord met uitroepeteken en het begrip komt nog op tal van plekken terug. Zo zou het ‘het tegengif voor manipulatie en polarisatie zijn’, tot een verwijzing naar de jaren ’50 en ’60 – ‘geen gloriejaren’ maar wel met een ‘mentaliteit van solidariteit’. Solidariteit rechtvaardigt allerlei andere politieke keuzen, bijvoorbeeld voor een duurzame economie en actieve klimaatpolitiek, omdat we solidair willen zijn met toekomstige generaties. Met mensen en dieren. Solidariteit is ook hoe we de maatschappij en daarmee de partij(politiek) willen inrichten: iedereen moet kunnen meedoen.

Door Twan van Lieshout

Hartverwarmende en lovenswaardige woorden, maar op deze manier leest solidariteit in het concept-beginselprogramma een beetje als een vergaarbak. Het concept-beginselprogramma breekt terecht ook een prima lans voor het collectief en voor een rechtvaardige samenleving, maar het meeste waarin een appèl voor een ander wordt gedaan, wordt toch opgehangen aan het begrip solidariteit. Het staat echt centraal (‘Solidariteit is de leidraad die alles verbindt. De voorwaarde om onze idealen te realiseren’) zoals het ook op (iets bescheidener schaal) in de afgelopen campagne als kernbegrip werd ingezet. In dit stuk wil ik betogen dat solidariteit weliswaar een van de fundamentele begrippen is van de sociale linkse beweging, maar dat het begrip veel scherper gebruikt moet worden, of minder

gebruikt moet worden. En dat in veel gevallen sociale rechtvaardigheid eerder ‘de kern van ons politieke denken en handelen vormt’.

Wat is solidariteit? Ik ben niet de eerste die zich dat afvraagt. In *Dit land kan zoveel beter* brak Wouter

Bos in 2006 ook al zijn hoofd over dit begrip. Het is nog steeds actueel en relevant wat hij hierover schreef: ‘Solidariteit is in de loop der eeuwen nooit alleen maar een kwestie van moraal geweest. Moraal zal zeker een rol hebben gespeeld. (...) Maar wie de geschiedenis van de verzorgingsstaat bekijkt, moet tot de conclusie komen dat de belangrijkste redenen voor het organiseren van solidariteit toch gelegen lagen in het welbegrepen eigenbelang.’ Bos beschrijft hier dat het veelal een collectieve verzekering was, die rijken niet nodig hadden, maar die voor armen (of de middenklasse!) onontbeerlijk was.

Het concept-beginselprogramma lijkt solidariteit deels in te zetten als naastenliefde, iets willen delen met een ander, de ander willen ondersteunen. Het lijkt uit te gaan van een moralistisch, veelal vrijwillig beeld van solidariteit: ‘We denken niet alleen aan onszelf, maar ook aan anderen en toekomstige generaties.’ Als in: het goede is om iets over te hebben voor degenen die het minder (zullen) hebben. Of in één woord: ‘menselijkheid’.

Daarmee krijgt solidariteit een ondertoon van, hoe mooi ook, altruïsme of charitas, waarbij er sprake is van een goedgeefsheid uit medemenselijkheid en empathie. Echter, charitas is altijd provisioneel en potentieel eindig, want altijd afhankelijk van de blijvende goedgeefsheid van de gever. De verzorgingsstaat is daarom ook een





veel beter alternatief: want zonder aanzien des persoons heeft iedereen een onvervreemdbaar recht op sociale bijstand.

Die verzorgingsstaat werkt efficiënt, zo beschrijft ook Wouter Bos. Het heeft schaalgrootte en werkt feitelijk als een verzekeringsmechanisme. Maar zoals elk verzekeringsmechanisme kan het ondermijnd worden door freeriders (wel aanspraak maken maar niet meebetalen) of mensen die voor een opt-out gaan (die afzien van aanspraken, maar dan ook niet afdragen). Onder deze laatste categorie vallen veelal de welgesitueerden, die niet willen meebetalen voor de vele anderen. Te meer omdat ze zelf voldoende buffer hebben om tegenslag op te

evenals ondermijning van solidariteit (bijvoorbeeld, ondanks de goede woorden over vertrouwen in het beginselprogramma, fraude binnen de sociale zekerheid). Omdat we weten dat alleen een moreel appèl niet volstaat. Het leidt tot een prikkel om je te kunnen onttrekken aan het collectief als het goed met je gaat, aan mogelijke freeriding en daarmee tot een collectieve-actie-probleem.

“Met wie moeten we bij Tata Steel solidair zijn: met de werknemers of met het milieu?”

vangen. Het is dan ook niet voor niets dat we in Nederland allerlei geboden, verboden, en vormen van verplichte solidariteit kennen. Namelijk verplichte deelname aan bedrijfstakpensioenfondsen, verplichte afdracht van sociale premies, en een verplichte deelname aan een progressief belastingstelsel. Solidariteit kan zodoende met harde hand worden afgedwongen,

Solidariteit heeft zodoende in de huidige inrichting van onze maatschappij minder kenmerken van moraliteit, naastenliefde en inclusie dan hoe het in het concept-beginselprogramma op sommige plekken wordt gehanteerd.

Want om voort te gaan op dat laatste woord: solidariteit kan ook uitsluiten. Het beginselprogramma

lijkt ervan uit te gaan dat we met iedereen solidair willen en moeten zijn ('Onze solidariteit stopt niet bij landsgrenzen. Ook het lot van mensen buiten Nederland gaat ons aan. Omdat menselijkheid geen grenzen kent.') Dat geldt zowel internationaal (minder welvarende landen, migranten) als voor toekomstige generaties. 'We zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden', is de centrale premisse waarmee alles begint. Ook hier is het interessant om terug te lezen wat Wouter Bos zo'n twintig jaar geleden schreef: 'Of we het leuk vinden of niet, zelfs bij solidariteit is het hemd nader dan de rok. We nemen gemakkelijker verantwoordelijkheid voor het lot van die we kennen, die we begrijpen of met wie we ons anderszins verwant voelen, dan voor mensen waar we weinig mee hebben.' Het vorige beginselprogramma van de PvdA uit 2005 onderkende eveneens dat het hier schuurt: 'de belangen van deze verschillende (migrant, TvL) groepen lopen zo uiteen dat de bereidheid om verantwoordelijkheid te dragen voor elkaars lot onder druk komt te staan. Solidariteit gedijt op een stevige ondergrond van saamhorigheid en lotsverbondenheid. De toenemende diversiteit zet dat fundament onder druk. Het kerk van die ontwikkeling vraagt om selectieve migratie, het ontwikkelen van gedeelde oriëntaties op verleden en toekomst van onze maatschappij en het radicaal bestrijden van achterstelling en achterstand.' Solidariteit werkt vooral wanneer

we ons werkelijk aan elkaar verwant voelen: an inconvenient truth. En denk ik, ook in lijn met de verkiezingsuitslag – waarin links kleiner werd en andermaal bij veel kiezers weinig compassie blijkt voor migranten, en ook het pure eigenbelang voor velen doorslaggevend is geweest voor de stemkeuze (zowel de hypotheekrenteaftrek als dat ‘Nederland voor de Nederlanders moet blijven’).

Natuurlijk hoeft een links beginselprogramma zich niet al te veel gelegen te laten liggen aan de (extreem)rechtse stemmer, en is het zeker goed dat hier een alternatief wenkend en socialer discours tegenover geplaatst wordt. Tegelijkertijd zou zelfs een beginselprogramma zich niet moeten onttrekken aan de dagelijkse realiteit bij grote groepen kiezers. Want al met al leest solidariteit als de rode draad door het concept-beginselprogramma iets te hoopvol, te moreel, gaat het teveel uit van een mooie maar ietwat vrijblijvende gedeelde basishouding dat iedereen met iedereen solidair zou willen zijn. Terwijl dit in de dagelijkse praktijk vrij ingewikkeld is. Om het concreet te maken: met wie moeten we bij Tata Steel solidair zijn: met de werknemers (ook bij ondernemers in de supply chain), de omwonenden, het milieu en de natuur, de belastingbetaler die ook andere noden geledigd wil zien, de Nederlandse economische autonomie – ook in de toekomst? Een roodgroen antwoord bestaat hierop natuurlijk wel, maar het laat ook zien dat solidair zijn niet altijd makkelijk is, en die onlosmakelijke verbondenheid voor velen soms lastig te voelen is.

“Onrecht en oneerlijkheid stralen urgentie uit.”

Dit betekent natuurlijk niet dat solidariteit geen plek moet krijgen in het beginselprogramma, want daarvoor is het een te belangrijk en ook historisch bij ons passend begrip. Maar het zou wat mij betreft minder de lijm moeten zijn die alles aan elkaar verbindt. Om de hierboven beschreven redenen, maar ook omdat – ondanks het gebruik ervan in de campagne, ‘Tijd voor solidariteit’ – het woord wat stoffig is. Wie hoort ooit iemand in het dagelijks taalgebruik het woord solidariteit gebruiken?

Als solidariteit niet die lijmende rol kan spelen, wat dan wel? Ik zou graag sociale rechtvaardigheid een centrale plek willen geven. Dit begrip komt natuurlijk in het beginselprogramma nu ook voor, maar minder prominent dan solidariteit.

In tegenstelling tot solidariteit is rechtvaardigheid (of beter gezegd als iets onrechtvaardig voelt) wel een emotie die door velen gevoeld wordt, en ook als woord gebruikt en herkend wordt. Het is daarmee in campagnes makkelijker te laden. En mocht ‘rechtvaardigheid’ ook in de categorie van stoffige woorden vallen, dan kan ‘eerlijkheid’ een prima equivalent zijn.

Sociale rechtvaardigheid ligt in de wortels van onze beweging, het zet het verdelingsvraagstuk – dat ook ligt onder tal van belendende onderwerpen als het klimaatvraagstuk tot kansen- en uitkomstengelijkheid

– op scherp. *A theory of Justice*, (en niet *of Solidarity*) was het baanbrekende werk van John Rawls, dat nog steeds filosofisch gezien de kern van onze beweging is. Sociale rechtvaardigheid vereist ook minder een automatische compassie met alles en iedereen. Mogelijk ook omdat het een gevoel is dat ook direct bij jezelf ligt: het appelleert aan je eigen normen van wat redelijk en eerlijk is. Het spreekt ook uit dat er voor jezelf ook iets te winnen valt, dat je eigen lot of dat van je naasten zal verbeteren. Het sluit zodoende beter aan bij het eigenbelang,

Het is daarmee dieper gevoeld en breder gedragen binnen alle lagen van de bevolking (om een vakbondsterm te gebruiken). Rechtvaardigheid oogt daarmee ook minder vrijblijvend dan solidariteit, en rechtvaardigt ook een actief overheidshandelen: van verboden tot verplichte nivellering. We doen het niet enkel omdat we solidair zijn met anderen die het minder getroffen hebben, maar omdat het niet rechtvaardig en oneerlijk is dat sommigen baden in weelde (met bijhorende ecologische footprint), terwijl anderen – waaronder mogelijk wijzelf – de touwtjes aan elkaar knopen, zich geen huis kunnen veroorloven of onevenredig getroffen worden door de klimaat- en biodiversiteitscrisis. Onrecht en oneerlijkheid stralen urgentie uit. Dezelfde urgentie als de strijd die al eeuwen door onze beweging is gevoerd. En daarom dus een uitstekende leidraad is.

Krekel

2025 is nog niet ten einde, maar het mooiste boek dat ik dit jaar gelezen heb, is *Krekel* van Annet Schaap. Gelezen, niet vóórgelezen, zeg ik er voor de zekerheid even bij. Want dit kinderboek verdient ook een volwassen publiek.

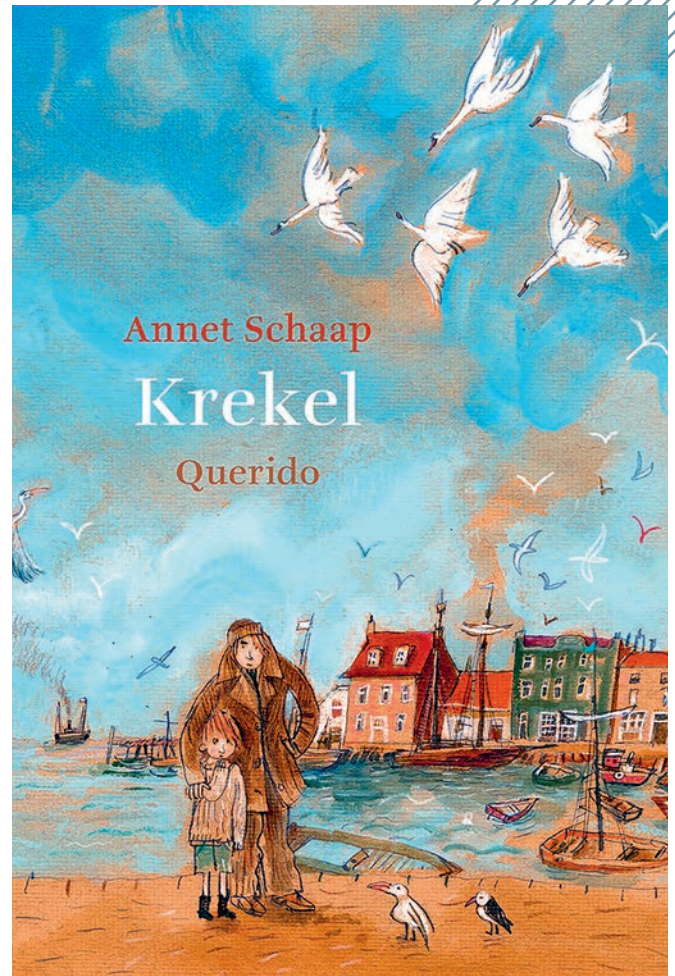
Door Naomi Woltring

Eliza is de jongste in een jongensgezin wanneer haar moeder na de geboorte van weer een broertje overlijdt in het kraambed. Ze zorgt voor het jongetje, dat ze Krekel noemt. Vader, intens verdrietig, valt voor een gevaarlijke femme fatale, die alle mannen betovert. Maar Eliza en haar broers wantrouwen haar. Wanneer de broers verdwijnen, onderneemt Eliza een epische zoektocht door de sprookjesachtige wereld die we al kennen uit Schaaps debuutroman *Lampje*. Er zijn zeemeerminnen, halfmensen, er wordt getoverd, zelfs de strenge juffrouw Amalia en kruidenier Rozenhout komen we weer tegen.

Annet Schaap (1965) had er al een indrukwekkende carrière als illustratrice op zitten toen ze in 2017 doorbrak met haar debuutroman *Lampje*, die meteen alle mogelijke jeugdboekenprijzen in de wacht sleepte. Wat maakt haar werk zo goed? In de eerste plaats is het volkomen origineel. Ze laat zich inspireren door sprookjes (het motto van *Krekel* is een citaat uit het mij tot voor kort onbekende sprookje *De wilde zwanen* van Hans Christian Andersen), maar de wereld die ze creëert is volstrekt eigen. Je herkent er Nederlandse (of Noordwest-Europese) kustplaatsjes uit de negentiende eeuw in, van voor de elektriciteit en de computer. Maar verder staat die wereld op zichzelf.

In de tweede plaats is haar taalgebruik gewoon prachtig – ritmisch, poëtisch, vers. Ten derde is haar plotopbouw fenomenaal. Je weet dat er iets is met dat armpje van Krekel. Maar wat precies? Ik hapte naar adem toen juffrouw Amalia zijn trui optilde. Ten vierde is het ook gewoon een ontroerend verhaal over de liefde van broers, een zus en hun vader. De tranen liepen over mijn wangen bij de ontknoping bij de waslijn op het schip.

Ten slotte is ook de karakterontwikkeling geloofwaardig – ook in sprookjes kan dat. Door haar epische reddings-tocht groeit Eliza uit van het meisje dat nooit mee mocht doen en slechts een surrogaatmoeder voor haar jongere broertje was, tot de vanzelfsprekende baas van de troep. In al haar doorzettingsvermogen is ze een waarlijk



Annet Schaap, *Krekel*, Querido, 2025.

feministische heldin. Waar Hans Christian Andersens Eliza vooral vroom, zuiver en goed is, is de Eliza van Schaap veel meer van vlees en bloed. Ook Krekel ontstijgt zijn positie als gemanneerde underdog die aan de rokken van zijn zus hangt. Bovendien heeft de boze stiefmoeder zo haar redenen om te zijn geworden wie ze is. Zelfs vader – door het vallen voor die heks toch de sukkel van het verhaal – komt tot inkeer, zelfinzicht en weet zich te revalueren. Eind goed al goed, zoals dat hoort in een sprookje.

Natuurlijk heeft elk sprookje een moraal. Net als in Andersens sprookje overwint in *Krekel* de liefde, de goedheid, de volharding. Wees strijdbaar en dapper in kwade tijden, zet door in de strijd, zelfs als het pijn doet. En ook: omarm het ongewone, de outcasts, de 'halven'. Schaaps sprookjeswereld is balsem voor de ziel in een tijd als de huidige.

Maar met het reduceren tot een moraal doe ik Schaaps epische en tijdloze verhaal tekort. En dat is zonde. Dit boek is nu al een klassieker. Ga het gewoon lezen. En voorlezen.

In Memoriam: Herman Noordegraaf

Op 19 november overleed Herman Noordegraaf. Zijn bijdrage aan de Banning Vereniging en haar voorgangers valt niet te overschatten.

Bij de Banning Vereniging en de voorlopers daarvan deed Herman veel, heel veel. Hij was 19 jaar lang voorzitter van het Trefpunt PvdA en Levensbeschouwing en zat uit hoofde van die functie minstens net zo lang in het bestuur van de Banning Vereniging en haar voorganger Zingeving.net. Sinds de start van de Banning Leergang (lange tijd de enige ideologische scholing binnen PvdA-verband) is hij voorzitter van het curatorium van de Banning Leergang geweest – het groepje mensen dat het thema en de inhoud van de leergang jaarlijks uitdacht. Op verzoek van anderen stond hij ook altijd op de rol als een van de sprekers. Generaties jonge PvdA'ers bracht hij kennis bij over het religieus socialisme. Over de Leidse theologiestudenten die de arbeidersgemeenschap 'in religieuze zin wilden dienen' en daartoe de Woodbrookers in Barchem oprichtten. Over hoe de SDAP ruimte maakte voor christelijke arbeiders door het woordje 'dus' te schrappen; het kapitalisme was niet langer: economisch verouderd en *dus* zedelijk veroordeeld, maar: economisch verouderd én zedelijk veroordeeld. Daarmee was een moreel, religieus of levensbeschouwelijk oordeel over het economisch systeem voldoende om je tot socialist te bekennen. Hij sprak over het personalistisch socialisme van dominee Willem Banning,



mede-grondlegger van de PvdA en Doorbraak en over de individuele verantwoordelijkheid die mensen moesten nemen ten behoeve van de gemeenschap. Een dictum waar hij zelf als vanzelfsprekend naar leefde. Over vrede, over klimaat.

Hij was altijd bij de uitreiking van de Banningprijs en bij nieuwe initiatieven, zoals de Banning Lezing. Ook was hij altijd aanwezig bij algemene ledenvergaderingen, of die nou in de sfeervolle Amsterdamse schuilkerk De Rode Hoed plaatsvonden of onder het systeemplafond van Vergadercentrum Vredenburg in Utrecht, en hij klaagde nooit over de plakkerige broodjes of de (te) zoute tomatensoep daar. Hij had ook altijd een beargumenteerde bijdrage. Op 26 november 2016 ontving hij de zilveren speld van verdienste uit handen van toenmalig partijbestuurslid Egbert de Vries. Na afloop kregen we als aanvragers bericht van de Schiedamse PvdA dat het jammer was dat we de Schiedamse afdeling niet hadden betrokken bij de aanvraag. Herman bleek een trouwe bezoeker van Schiedamse afdelingsvergaderingen en ze hadden de aanvraag graag ondersteund en een bloemetje gestuurd. Uit in

memoriams van het *Nederlands Dagblad* en een Schiedamse nieuws-site blijkt dat hij ook zeer actief was bij de Schiedamse historische vereniging en negen jaar raadslid was voor de PPR. Hij was duidelijk verknocht aan zijn woonplaats, maar noemde zijn Schiedamse activiteiten eigenlijk nooit – dat had hij vermoedelijk onnodige borstklopperij gevonden. Jammer was het die keer wel, want iedereen die hem in partijverband kende, en dus ook in de afdeling Schiedam, had hem die zilveren speld zeer gegund en had bij de uitreiking willen zijn. Hoe het allemaal in zijn agenda paste, naast zijn werk voor Arbeidspastoraat DISK, zijn hoogleraarschap en zijn gezin is overigens een raadsel.

Herman reisde altijd met het openbaar vervoer, hoefde nooit een financiële bijdrage voor zijn praatjes. Hij vroeg alleen een keer om een hotelovernachting in Makkum omdat hij daar niet op tijd met het OV kon zijn voor de onthulling van een plaquette voor het geboortehuis van Willem Banning. Samen met Eerste Kamerlid Marleen Barth en de PvdA-lijsttrekker in Súdwest-Fryslân Sjoerd Tolsma onthulde op een regenachtige februarizaterdag in

2014 de plaquette. Na afloop sprak hij over Bannings jeugd, leven en erfenis onder de Makkumse tegels van blauwwit aardewerk, met de inmiddels gepensioneerdde kleinkinderen van Willem Banning in de zaal. “Banning wilde de economie dienstbaar maken aan hogere waarden als vrijheid en sociale gerechtigheid. Voor die uitdaging staan we nog steeds,” zei hij.

Hij wist altijd historische parallellen te trekken. Tijdens de Trefpunt-vergadering van 28 januari in 2013 zou een ingelaste persconferentie van koningin Beatrix plaatsvinden. “De tijden zijn veranderd,” zei hij. “Banning boycotte in 1923 in Sneek het 25-jarig regeringsjubileum van Wilhelmina nog, maar wij gaan om 19 uur bij wijze van intermezzo naar de rechtstreekse uitzending kijken waarin Beatrix haar aftreden aankondigt!!”

Herman is lange tijd een van de trekkers geweest van de protestantse werkgemeenschap binnen de PvdA. Hij was dé expert in Nederland ten aanzien van ‘rode dominees’ en religieus socialisme – en was vanzelfsprekend een van de sprekers tijdens een avond in de Rode Hoed over die rode dominees. Hoewel hij van de geschiedenis hield, hield hij zich niet krampachtig vast aan historisch gegroeide structuren. Toen de bezoekers van het Trefpunt PvdA en Levensovertuiging meer en meer begonnen te overlappen met die bij de bijeenkomsten van de Banning Werkgemeenschap, bleek ook hij voorstander van een nieuwe vorm. In 2014 werd het Arbeidspastoraat DISK, waar ook Herman bij betrokken was, opgeheven wegens geldgebrek. Toenmalig voorzitter van de Banning Vereniging Mijne Bosman-Huizinga zei dat het slikken was – alle organisaties waar zij zich gedurende haar

werkzame leven verbonden mee had gevoeld, verdwenen langzamerhand. Herman beaamde het, had het er wellicht ook even moeilijk mee, maar ging toch blijmoedig verder. Oude vormen sterven, krijgen nieuwe vormen, en bij het formuleren van nieuwe gedachten laat je je inspireren door de oude.

Herman was een bescheiden en zeer kundige man. Zijn proefschrift *Niet met de wapenen der Barbaren* ging over de pacifistische en christelijk-socialistische dominee Bart de Ligt. Hij vertelde me eens dat hij bij de onthulling van het straatnaambord de Bart de Ligtstraat in Nuenen werd gevraagd om te spreken en uit zijn woorden bleek dat hij vereerd en ontroerd was. Bij een ander zou je dat als valse bescheidenheid zien, maar bij Herman niet. Als ik langs dat straatnaambordje fiets, moet ik altijd even aan hem denken. Het lemma ‘LIGT, Bartholomeus de’ in het Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersbeweging in Nederland is uiteraard van Hermans hand.

Voor Herman was er een vanzelfsprekend verband tussen zijn werkzaamheden als bijzonder hoogleraar diaconaat en de politiek. Hij was in de jaren tachtig en negentig nauw betrokken bij de landelijke kerkelijke werkgroep ‘De arme kant van Nederland’ van de Raad van Kerken. Van daaruit voerde hij tijdens de kabinetten-Lubbers ‘felle discussies [met ministers] De Koning/De Graaf over het al dan niet voorkomen van armoede in Nederland’, schreef hij me in 2018. Pas het eerste Paarse kabinet erkende het bestaan van armoede in Nederland, in de troonrede van 1995 en

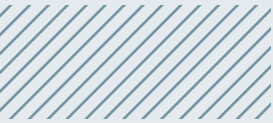
in de beleidsnota *De andere kant van Nederland*, en zette een armoedebeleid op. Voor hemzelf moet dat toch ook erkenning van zijn inzet geweest zijn. Maar daar was het hem natuurlijk niet om te doen. Die maatschappelijke inzet was vanzelfsprekend – en daarin was hij echt een kind van de Woodbrookers en van Bannings personalisme.

Kritiek op anderen had hij zelden, of verpakte hij subtiel, waardoor het bij de goede verstaander des te harder aankwam. Slechts één keer heb ik hem iets onaardigs horen zeggen. Een beoogd spreker vond hij ‘cynisch’, en dat vond hij een ‘verwerpelijke eigenschap’. Als er dan ook iets was wat Herman niet kende, was het dat.



In 2022 bleek de kanker waarvan hij eerder hersteld was toch terug te zijn gekomen, artsen gaven hem nog drie tot vijf jaar. Zijn houding ten aanzien van de ziekte kenmerkte hem: “Ik ben er niet neerslachtig onder en ‘pluk de dag’.” Wel ging zijn conditie achteruit en kreeg hij steeds zwaardere medicijnen. Uiteindelijk leefde hij nog drie jaar in blessuretijd. Hij zal zeer worden gemist.

Door Naomi Woltring



Hugo de Groot op zoek naar waarheid, vrede en liefde

Het is dit jaar precies 400 jaar geleden dat in 1625 het meest beroemde boek van Hugo de Groot verscheen: *Over het recht van oorlog en vrede, De iure belli ac pacis*. Juist in een tijd waarin het internationaal recht het zwaar te verduren heeft mag een bijdrage over De Groot niet ontbreken in dit blad. Mede omdat De Groot verbonden is met een van de geestelijke stromingen waaruit de Banning Vereniging is voortgekomen: de stroming van het humanistisch christendom, met nadruk op vredelievendheid, verdraagzaamheid en wetenschappelijke nieuwsgierigheid.

Door Koen Holtzapffel

Het in Delft geboren wonderkind Hugo de Groot (1583-1645) is niet alleen op de Markt van Delft, maar ook voor het Rotterdamse stadhuis in brons vereeuwigd. Hij was er een aantal jaren stadspensionaris. De sokkel van het beeld bevat een tekst die staat voor De Groots gedachtengoed en nog altijd tot nadenken stemt: 'datmen voor al de waerheyd hebbe/ende behoude: want sonder de/waerheyd en is het geen vrede/en is het geen liefde.' Waarheid, vrede en liefde, een heilige drie-eenheid voor De Groot.

Leven

Hugo de Groot werd op Eerste Paasdag 1583 geboren in een Delftse patriciërsfamilie en groeide op als wonderkind. Op 11-jarige leeftijd gaat hij naar de net opgerichte Leidse Universiteit, op zijn 16^e promoveert hij en als 18-jarige gaat hij aan de slag als advocaat. In 1609 publiceert hij een baanbrekend juridisch werk over vrije toegang tot de zee, *Mare liberum*. Het is de start van het internationale zeerecht. Vanaf 1613 is De Groot pensionaris in Rotterdam, de

belangrijkste juridisch adviseur van de stad, in navolging van Johan van Oldenbarnevelt die deze functie eerder heeft bekleed. Hun levens zullen nauw met elkaar verbonden blijven. Als pensionaris van Rotterdam zorgt De Groot dat er een definitief bronzen standbeeld

contraremonstranten bekend, ziet het er voor de remonstrantse zaak somber uit. In 1619 kiest de Synode van Dordt voor de strenge predestinatieleer van Gomarus als de officiële kerkelijke lijn. De aanhangers van de in 1609 overleden Arminius worden de kerk uitgezet en vervolgd,

“De Groot predikte de vrede, maar was geen pacifist.”

komt voor Erasmus, voor hem een inspiratiebron van wetenschappelijke nauwkeurigheid, vroomheid en verdraagzaamheid.

Tijdens zijn werkzaamheden in Rotterdam spitsen de tegenstellingen tussen de aanhangers van Jacobus Arminius en Franciscus Gomarus, over verlossing, predestinatie en de rol van eigen keuze, zich toe. De Groot hoort bij de arminiaansgezinden en dat wordt ook zijn val. Want als prins Maurits zich tot de partij van de gomaristen, de

met als bekendste voorbeeld de executie van Van Oldenbarnevelt op het Binnenhof. Al speelde daarbij meer mee dan theologie. Het leven van het Delftse wonderkind verandert radicaal.

Hij wordt gearresteerd en krijgt levenslang. Gevangen in staatsgevangenis Slot Loevestein ontsnapt hij maart 1621 in de beroemde boekenkist, waarvan er inmiddels minstens vier bestaan, verspreid over de wereld. Na de ontsnapping vlucht De Groot in metselaarskleren



naar het buitenland. Eerst Antwerpen, dan Parijs. De rest van zijn leven zal hij in het buitenland wachten op eerherstel dat hem niet wordt verleend. Naast diplomatieke functies besteedt hij veel tijd aan wetenschappelijk werk, zowel op het gebied van het recht als van de theologie. Als gezant van Zweden aan het Franse hof sterft hij in 1645 aan de gevolgen van een schipbreuk op de Oostzee. De Groot wordt begraven in de Nieuwe Kerk van Delft, nota bene vlak bij zijn grootste vijand, prins Maurits. O ironie der geschiedenis.

De Groot als jurist

De Groots belangrijkste juridische werk verscheen dus in 1625: *Over het recht van oorlog en vrede*. De Groot predikte de vrede, maar was geen pacifist. In de grotemensenwereld met al haar slechtheid is oorlog soms noodzakelijk, maar

Daaruit is het natuurrecht voortgekomen en dat recht geldt altijd, 'zelfs als God niet zou bestaan'. Het natuurrecht omvat het recht op leven en op eigendommen die voor de instandhouding van dat leven nodig zijn. Wederzijds respect voor dat leven en dat eigendom maakt een vredige wereldgemeenschap mogelijk. Daaruit volgen bij De Groot ook de motieven die het voeren van oorlog kunnen rechtvaardigen: zelfverdediging, herstel van eigendom, vereffening van schulden en zware overtredingen tegen dit natuurrecht. Natuurlijk klinkt dit idealistisch, maar De Groot wilde zo bewerkstelligen dat die alsmaar voortwoekerende oorlogen aan regels gebonden zouden worden en dus in aantal sterk ingeperkt. En ook dat mensen zich bewust zouden worden van het gruwelijke van oorlogen en hun geweten zouden laten spreken.

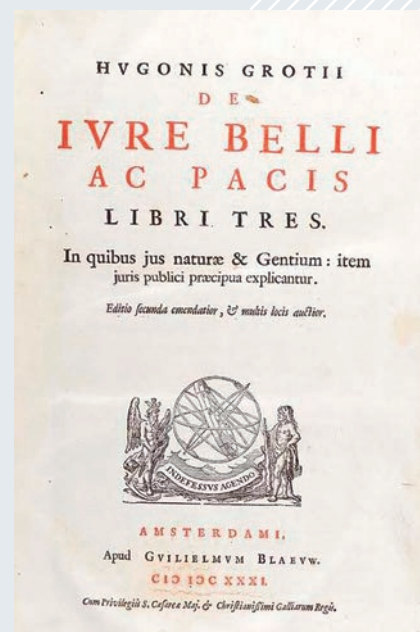
“God heeft de mens uitgerust met een vast besef van goed en kwaad.”

de toepassing van oorlog als middel in de politiek moet zoveel mogelijk beperkt worden. Daarmee kan een oorlog alleen gerechtvaardigd zijn als die oorlog gericht is op herstel van onrecht. Daarnaast moet het mogelijk zijn om een beroep te doen op een overkoepelende rechtsinstantie, zoals tegenwoordig het Internationaal Hof van Justitie, als 'alternatief' voor oorlog.

De basis voor zijn volkenrecht vond De Groot in het zogenoemde natuurrecht. Door de mens met een bepaalde natuur te scheppen heeft God die mens ook uitgerust met een vast besef van goed en kwaad.

Ja, in het oorlogsbedrijf zouden zelfs Bijbelse deugden toegepast kunnen worden, de deugd van toegeeflijkheid, mildheid en naastenliefde.

Tja, oorlog en naastenliefde, het blijft een heel moeilijk voorstelbare combinatie. Toen en nu. Maar, beargmenteerde De Groot, als oorlog voeren helaas bij onze menselijke soort lijkt te horen, laat het dan in ieder geval aan regels van het recht gebonden zijn. Zo hoopte hij oorlogen in aantal en gruwelijkheid te verminderen. Hoe idealistisch ook, De Groots boek is alle eeuwen door opnieuw uitgegeven en hij wordt nog altijd gezien als de vader van het



humanitaire volkeren- en oorlogsrecht. Zonder idealisme komen we immers geen stap verder.

De Groot als theoloog

Gedurende zijn jaren in ballingschap ontpopte De Groot zich als een zeer onderlegd theoloog. Hij stak vele uren in bijbelstudie en publiceerde daarover *Aantekeningen*, uiteindelijk meer dan 2200 dichtbedrukte pagina's. Waarom hield hij zich met de bijbel bezig? Kort en goed: om waarheid, vrede en liefde te bevorderen. Na de strijd tussen katholieken en protestanten maakte De Groot zelf de strijd mee tussen remonstranten en contraremonstranten. De waarheid, de vrede en de eenheid in liefde wordt mede door geloofskwesties geweld aangedaan. De Groot wilde boven de partijen staan en hoopte met zijn zorgvuldige bijbelstudies de eenheid in liefde onder de gelovigen te herstellen. Daartoe probeert hij de bijbel onbevooroordeeld te lezen, zonder dogmatische oogkleppen op. En ook zonder iemand met wie hij van mening verschilt gelijk uit te maken voor een ketter. Het verketteren van andersdenkenden is voor De Groot, net als voor Erasmus, een

gruwel. Druk je eigen gelijk niet door ten koste van een ander en wees een beetje verdraagzaam.

Wat ontdekt De Groot dan in de bijbel, wat benadrukt hij? Hij ziet dat een eenduidige visie in de bijbel ontbreekt. De bijbel bestaat uit vele boeken, in heel verschillende tijden ontstaan en voor heel verschillende groepen luisteraars en lezers geschreven. Er klinkt in de bijbel altijd een divers geluid, stem én tegenstem. Er is in de bijbel niet één onwrikbaar dogma, niet één absolute leerstelling te vinden waaraan alle andere teksten ondergeschikt zouden zijn.

Heel interessant is wat De Groot schrijft over profeten en profetie. Profeten worden dikwijls gezien als toekomstvoorspellers, als glazen-bolkijkers. Maar wie profeten als Jesaja zorgvuldig leest beseft dat het hun niet om een blik in de verre toekomst gaat maar om het heden, de maatschappij waarin zij zelf leven en waarin zij misstanden aantreffen

“Er klinkt in de bijbel altijd een divers geluid, stem én tegenstem.”

die zij onverbloemd aan de kaak stellen. Niet over de toekomst maar over het heden laten zij een kritisch geluid horen, waarbij ze de machthebbers van hun tijd niet sparen. En dus zit in elke profeet iets van een onheilsprofeet. Als we op deze

manier voortgaan, ja dan gaat het mis. Maar we kunnen ook anders, als we maar willen.

Vanwege die kritische stem worden de meeste profeten in hun eigen tijd

“Vrede krijg je uiteindelijk alleen door vrede te stichten en dat gebeurt niet vanzelf.”

niet geëerd. Denk maar even aan de vrouwelijke Amerikaanse bisschop Mariann Budde en de wijze waarop zij Trump aan de evangelische boodschap herinnerde direct na zijn inauguratie.

De Groot staat voor een volwassen manier van bijbellezen. Met oog voor de diversiteit van de bijbelverhalen, voor de verschillende tijden waarin ze zijn ontstaan en voor de diverse groepen waarvoor ze geschreven zijn. Bijbelverhalen blijven inspirerend, maar je moet ze lezen met historisch besef en zonder dogmatische oogkleppen.

Ten slotte

Oorlog en oorlogsdreiging. Hugo de Groot worstelde ermee en wij nog steeds. We mogen er nooit aan wennen. De Groot kon oorlog niet voorkomen, maar hij dacht wel na over de vraag hoe het er steeds minder konden worden en hoe ze minder gruwelijk konden zijn. Daarvoor verdient hij ook 400 jaar later alle respect. Geen enkele oorlog is rechtvaardig, want hij gaat altijd gepaard met onvoorstelbaar leed en onnoemelijke schade, kijk maar naar wat er vandaag de dag gebeurt in Oekraïne, Gaza of Soedan. Toch kan een oorlog soms nodig zijn, bijvoorbeeld ter verdediging van de internationale rechtsorde.

Echter, wie de gewapende strijd aangaat laadt de morele verantwoordelijkheid op zich óók te weten wanneer en hoe een oorlog te beëindigen. We moeten ons met evenveel geestkracht en materiële middelen

op vrede voorbereiden als op oorlog. Vrede krijg je uiteindelijk alleen door vrede te stichten en dat gebeurt niet vanzelf.

Het laatste woord is aan De Groot die schrijft: ‘Ik zag, dat tussen christelijke mogendheden niets-ontziende oorlogen werden gevoerd, waarvoor zelfs de heidenen zich zouden schamen; hoe om nietige motieven, ja zelfs zonder reden, de wapenen werden opgenomen en hoe men bij de krijgsvvoering God noch Gebod achtte, alsof een oorlogsverklaring een edict ware, dat de meest waanzinnige misdrijven wettigde’ (Uit de voorrede bij *De iure belli ac pacis*). Precies deze waarneming overtuigde De Groot van de bittere noodzaak van een internationaal recht voor de volkeren!

Koen Holtzapffel is predikant bij de Remonstrantse Gemeente Rotterdam en voormalig voorzitter van de Banning Vereniging.





Zwart Wit

Door Evelien Polter

Als ik politici hun negativiteit hoor spuien over asielzoekers, voel ik vaak een mix van bezorgdheid en medeleven. Mijn gedachten gaan dan uit naar de mensen die nu in een asielzoekerscentrum (azc) verblijven of er werken. Veel van deze mensen hebben al ontzettend veel meegemaakt en proberen, ondanks alle onzekerheid over hun toekomst, een nieuw bestaan op te bouwen. Het raakt mij hoe zij, onder vaak moeilijke omstandigheden, toch hoop en kracht weten te vinden.

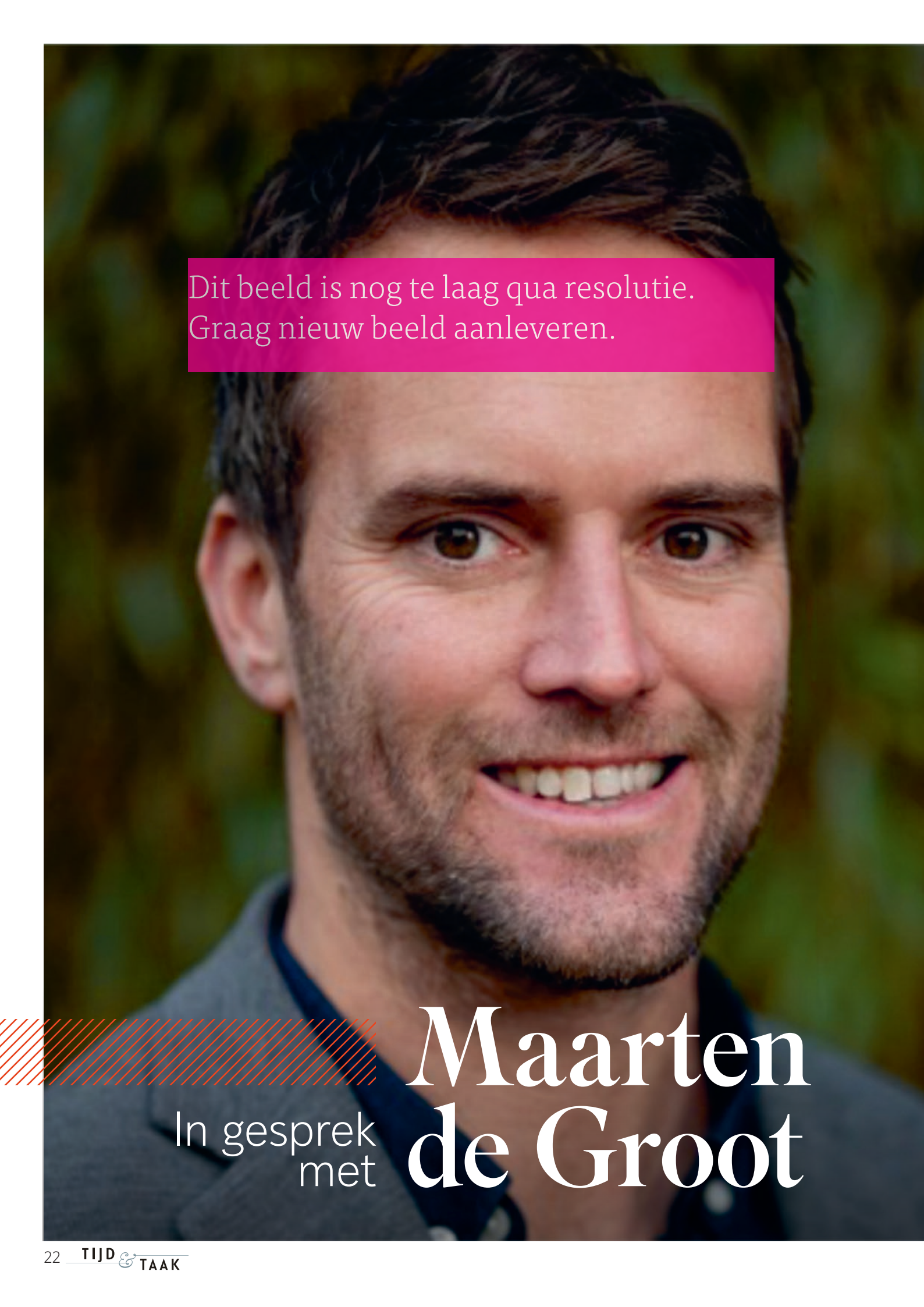
Eén van hen is Peter Bartlema, hij geeft Nederlandse taallessen op het drijvende azc aan de Gerrit Bolkade in Zaandam. Dit is een locatie met 1000 opvangplaatsen voor asielzoekers die nog in de asielprocedure zitten, en voor statushouders die wachten op een woning. Afgewezen asielzoekers mogen er maximaal 28 dagen verblijven. Dit azc is een opvanglocatie waar bewoners zelf kunnen koken. Ze ontvangen leefgeld van zo'n €74 per week voor eten, kleding en andere persoonlijke uitgaven. Voor asielzoekers met een verblijfsvergunning is er het programma 'Vorbereiding op inburgering', terwijl anderen 'Basaal Nederlands' volgen. De Nederlandse lessen worden gegeven door NT2-docenten.

Peter Bartlema bouwt zijn taallessen altijd op met een liedje, dat gaat als volgt: luisteren naar bijvoorbeeld het lied *Zwart Wit* gezongen door zangeres Giovanna geschreven door Frank Boeijen. Deze protestsong gaat over de racistische moord op Kerwin Duinmeijer in 1983. Zwart-wit denken is, zeker in de context van een veilige plek zoeken in een ander land, helaas nog steeds actueel.

De oefeningen in de klas bij het liedje zijn: welke woorden (her)ken je, stukjes van *Zwart Wit* bespreken met uitleg, volledige tekst lezen en oefenen met de woorden in een gatentekst, vervolgens gesprek in groepjes, vragen maken en woorden nazeggen. Zo oefenen de cursisten niet alleen hun luister- en spreekvaardigheid, maar krijgen ze ook gevoel voor de Nederlandse uitspraak en cultuur. Vaak levert het plezier op en doorbreekt het de dagelijkse sleur. Door de muziek ontstaat er in de groep verbondenheid, waardoor de cursisten sneller durven spreken in het Nederlands.

Een van de cursisten is Mev (niet zijn echte naam), een non-binair persoon uit Rusland. Mev is grafisch ontwerper en vond aansluiting bij een lhbtqi+ groep in Amsterdam. Afgelopen week vertelde Mev aan Peter hoe vrij hen/hun zich hier voelt. Mev kon bijvoorbeeld op Instagram openlijk berichten plaatsen over zijn ervaringen zonder dat er mensen achter hem aankwamen. Hen/hun kwam ook met een suggestie om in de taallessen een liedje van zangeres Bente te gebruiken. Mev hoorde dat liedje in de supermarkt.

Statushouders mogen na een half jaar aan het werk. Een aantal vindt een baan als maaltijdbezorger. Andere cursisten gingen aan de slag bij een coatingbedrijf in Zaandam en het distributiecentrum van Albert Heijn biedt ook mogelijkheden voor werk. De meeste asielzoekers zijn zich volgens Peter wel bewust van de negativiteit die onder een deel van de Nederlandse bevolking leeft. Wanneer ze ermee confronteert worden is dat naar, maar ze proberen er ondanks dat toch het beste van te maken.

A close-up portrait of Maarten de Groot, a man with short brown hair and a light beard, smiling slightly. He is wearing a dark blue shirt under a grey jacket. The background is a blurred green, suggesting foliage. A pink rectangular box is overlaid on the upper left of his face.

Dit beeld is nog te laag qua resolutie.
Graag nieuw beeld aanleveren.

A series of parallel orange diagonal lines on the left side of the page, partially overlapping the text.

In gesprek
met **Maarten
de Groot**

Van consultant naar onderwijzer

Door Dirk Achterbergh

In een werkzaam leven besteed je een groot deel van je tijd aan je werk. Hoe je die tijd invult is daarmee een ontzettend belangrijke beslissing. Veel mensen zoeken naar werk dat ze zinvol vinden, werk dat er echt toe doet en waar ze enthousiast over zijn. Toch is dat niet altijd makkelijk. Scholen kampen met een tekort aan leraren. Velen kiezen voor het bedrijfsleven waar het salaris en de arbeidsvoorwaarden aantrekkelijker zijn. Maarten de Groot maakte de overstap van consultant naar leraar, via een zij-stromersregeling. Is dit het ei van Columbus of zitten er toch de nodige haken en ogen aan?

De overgang van bedrijfsleven naar primair onderwijs is ogenschijnlijk een grote stap, hoe was dat voor jou?

“Ik heb een groot deel van mijn loopbaan gewerkt bij een groot consultancybureau, PWC. Ik was betrokken bij bedrijfsfusies en overnames, vooral bij het traject daarna. Het ging er om ná een fusie de bedrijven te integreren en synergieën te zoeken. Na 7 jaar werkzaam te zijn geweest wilde

ik nog eens kijken hoe het zou zijn om binnen een bedrijf te werken in plaats van het van buitenaf te adviseren. Ik kwam terecht bij een grote internationale firma die vakantiewoningen verhuurde. Hun strategie was om meer bedrijven te gaan kopen en die ook samen te voegen. Daar had ik bij PWC al ervaring in, dus die overstap was logisch. In eerste instantie was het leuk werk, maar na verloop van tijd werd mijn firma zelf overgenomen

door een bedrijf uit India dat de markt niet goed begreep en voortdurend ad-hocbeslissingen nam. Voor mij was de lol er wel vanaf. Door tegenvallende resultaten moesten ze reorganiseren en was het voor mij en mijn werkgever beter om na drie jaar afscheid van elkaar te nemen.

“In het onderwijs wordt onderschat hoe hard er in het bedrijfsleven gewerkt wordt.”

Zoals dat gaat in het bedrijfsleven krijg je dan wat geld om opleidingen te doen. En je krijgt meer tijd om na te denken wat je nu echt wil. Eerst ben ik een *mediation*-opleiding gaan doen, dat paste wel bij mijn psychologie achtergrond, bemiddelen in zakelijke conflicten. Toch zat het onderwijs altijd al in mijn achterhoofd, dat liet me niet los. Maar overstappen doe je niet zomaar eventjes. Je moet toch een heel nieuw vak en andere vaardigheden leren, het salaris is een stuk minder en in mijn geval kent het onderwijs meer vakantiedagen dan ik gewend was, maar is tegelijk ook minder flexibel. Je moet er alle dagen op vaste uren zijn, als consultant kon ik mijn tijd meer zelf indelen. Daar heb ik best een tijdje tegenaan lopen hikken.

Het kwartje viel uiteindelijk toen ik ging meekijken op de school van mijn zoontje. Ik vond dat zo boeiend dat ik besloot echt werk te gaan maken van het leraarschap in het primair onderwijs. Ik heb een brede belangstelling, ik heb ook geen echt specifiek vak geleerd zoals Frans of wiskunde. Die brede oriëntatie die nodig is in het primair onderwijs, van rekenen tot wereldoriëntatie spreekt me aan. Je moet dan een *assessment* doen en een korte stage lopen. Als men dan zegt: we zien jou na twee jaar zelfstandig voor de klas staan, word je zij-instromer. Je gaat twee jaar naar een deeltijd pabo, in mijn geval één avond in de week en je stroomt meteen in als leraar op een basis-school. Ik kwam zelfstandig voor de klas te staan. Uiteraard met begeleiding van de school en vanuit de pabo, maar toch kwam het erop neer dat ik in het diepe moest springen.

De overgang van bedrijfsleven naar primair onderwijs is echt een grote stap. Ik hoor wel eens dat dit erg gedurfd was van mij. Inderdaad, je

Over Maarten de Groot

Maarten de Groot studeerde bedrijfskunde en psychologie. Hij is fractievoorzitter van GroenLinks in de gemeenteraad van Ouder-Amstel en beoogd lijsttrekker van GL/PvdA bij de komende gemeenteraadsverkiezingen in maart 2026. Hij werkte meer dan tien jaar in het bedrijfsleven waarvan negen jaar als consultant. Daarna maakte hij een opmerkelijke overstap naar het primair onderwijs, waarin hij nu als leraar werkzaam is.

hoeven te brengen.

Dat mindere salaris was toch voor mij wel een dingetje, dat knaagde meer aan me dan ik had gedacht. Dat viel me eigenlijk wel tegen van mezelf. Mentaal moet je afscheid nemen van een carrièrepad dat bij elke stap een forse inkomensverbetering betekent. Die knop heb ik nu wel omgezet, maar dat kostte meer moeite dan ik tevoren had ingeschat.”

“Ik wilde werk doen wat er echt toe deed, waar ikzelf ook enthousiast over kon vertellen.”

moet een heel nieuw vak leren en gaat totaal ander werk doen. Van de andere kant moet ik hier ook weer niet de held uithangen. Deze stap moest wel passen in mijn huidige leven en in dat van ons gezin. Verhuizen bijvoorbeeld of vakanties opgeven was niet aan de orde. Zonder het salaris van mijn echtgenote had ik deze stap niet gezet. Echte materiële offers hebben we niet

Wat viel je op in het onderwijs, zijn er grote verschillen met je vorige werkomgeving?

“Waar doe ik het eigenlijk voor, was een stemmetje dat tijdens mijn werk in het bedrijfsleven steeds sterker ging klinken. In de kroeg met vrienden bijvoorbeeld had ik nooit zin om over mijn werk te praten. Ik vond het niet zo interessant voor anderen. ‘Wat maakt

jou dat uit', dacht ik dan. Ik wilde werk doen wat er echt toe deed, waar ikzelf ook enthousiast over kon vertellen. Dat heb ik in het onderwijs helemaal gevonden. Onderwijs is iets waar iedereen een mening over heeft. Iedereen heeft of krijgt er mee te maken. Het is iets heel essentieels. Dat merk ook bij mijn collega's, daar proef ik een onderliggende passie, een intrinsieke gedrevenheid.

Dat wil overigens niet zeggen dat mijn vroegere collega's in het bedrijfsleven hun werk niet leuk zouden vinden.

Ook zij willen dat goed doen. Maar er is wel een verschil in het antwoord op de vraag: 'waar doe ik het voor?' Doe ik het voor die kinderen die ik iets mee wil geven of doe ik het voor het bedrijf waarvoor ik werk. Iets goed doen voor het bedrijf voelt voor mij abstracter, staat wat verder van me af, het onderwijs aan kinderen geeft mij een sterker gevoel van trots dat mijn werk ertoe doet, het is wat dat betreft tastbaarder.

Hiermee is niet gezegd dat er in het bedrijfsleven minder hard gewerkt wordt, dat is echt niet zo. Dat verbaasde me in mijn nieuwe werk: veel mensen zeggen daar: 'we hebben het zo druk en we moeten zo hard werken.' Het is zeker zo dat onderwijs veel van je vraagt, op het moment dat je de klas binnen stapt sta je permanent 'aan', je moet constant opletten, je kan niet even uitzoomen want dan ligt je klas gelijk overhoop. Dat is echt een verschil met mijn vorige werk. Maar het is ook zo dat je, als om drie uur de kinderen weg zijn, je tijd vaak zelf kan indelen. Moet je nog wel je lessen voorbereiden of gesprekken voorbereiden, de dagen zijn niet echt kort, maar 's avonds hoef ik nooit iets te doen en in mijn vakanties vraagt er niemand aan me om te werken. Dat was in het bedrijfsleven wel anders, kreeg je een mail dat je er de volgende dag wat af moest zijn, zat je plots weer 's avonds te werken. Toen was mijn weekend echt niet heilig. Daarbij, hoe je het ook

draait of keert, ik heb nu significant veel meer vakantiedagen. Dat is overigens ook wel nodig want de kinderen zijn op een gegeven moment echt aan vakantie toe, ze worden drukker, en dan ben jij er ook aan toe. Dus nogmaals, het onderwijs vraagt veel van je, toch denk ik dat in het onderwijs onderschat wordt hoe hard er in het bedrijfsleven gewerkt wordt. Laat ik het zo zeggen: bedrijfsleven en onderwijs zouden wat genuanceerder over elkaar moeten oordelen.

Wat neem je mee vanuit de consultancy? Kan het onderwijs nog wat leren van het bedrijfsleven waarin jij werkzaam was?

"Ik werk er nog niet zo lang, maar ik merk wel dat oudere collega's soms moe worden van telkens weer een nieuwe aanpak of nieuwe speerpunten, terwijl bekend is dat die in het verleden niet gewerkt hebben. Dan weer ligt de nadruk op het samenstellen van homogene groepen, dan weer op heterogene, de nadruk op kernvakken taal en rekenen wordt afgewisseld met het bieden van een bredere oriëntatie. Zo lijkt de cyclus zich steeds te herhalen. Er is veel onderzoek gedaan naar wat er echt werkt en wat niet. Daar zou de overheid echt meer op moeten sturen. Anders gezegd: ik denk dat scholen te veel vrijheid krijgen om methodes te kiezen die bewezen ineffectief zijn. Tegelijkertijd hebben de methodemakers die commercieel denken te veel macht.

Het meest tastbare en droevige voorbeeld is de leesachterstand onder pubers die een afschuwelijk vorm aanneemt (een derde van de 15-jarigen heeft onvoldoende leesvaardigheid, *red.*). Het onderwijs speelt daarbij een belangrijk rol. Ik zie dat er vooral leesmethoden worden aangeboden met korte zinnen en grote plaatjes. Taal wordt in hapklare brokken aangeboden. Maar zo werkt taal natuurlijk niet. Taal werkt in langere zinnen, je moet uit een tekst woorden kunnen

halen en begrijpen. Bovendien is er een verschil tussen taalrijke gezinnen, die het ook sociaaleconomisch wat beter hebben en gezinnen die in taal en geld minder rijk zijn. Als onderwijs hebben we de taak om kinderen uit die gezinnen extra te stimuleren. En dan helpt het natuurlijk niet als je enkel zinnestjes aanbiedt van vijf woorden. De overheid zou moeten zeggen: wij willen die methode niet, want wij willen dat rijke taal gestimuleerd wordt.

Zelfs de Cito-toetsen bestaan uit tekstjes en zinnen die steeds korter worden en waarom? Dan worden de resultaten beter, daar kan je dan mee pronken. Maar de taalvaardigheid blijft even pover.

Een leraar of een school heeft in de praktijk ontzettend veel vrijheid om het onderwijs zelf in te richten. Vanuit mijn vorige vak verbaas ik me er soms over dat er relatief weinig wordt gedaan om tussen scholen meer synergie te krijgen. Mijn school maakt deel uit van een stichting met 15 scholen, met allerlei soorten onderwijs. Maar echt van elkaar leren komt moeizaam op gang. Als ik een les maak over wereldoriëntatie zou het toch zinnig zijn als anderen daar ook wat aan zouden hebben en als ik omgekeerd door anderen weer zou worden geholpen. Taken verdelen, van elkaar leren, schaalvoordelen benutten, ik paste dat vroeger toe op bedrijven, maar dat zouden scholen ook heel goed kunnen doen. Niet omdat dat dit van de minister moet, maar om vanuit een intrinsieke motivatie beter te willen worden. Autonomie en vrijheid van onderwijs zijn een groot goed, maar kunnen toch geen doel op zich zijn.

Ik vind het heel leuk om mijn huidige baan te combineren met de politiek. Het is toch eenzelfde soort keuze: waar kan ik iets betekenen? De combinatie tussen praktisch werk voor de klas en het beleidsmatig denken in de politiek is een heel boeiende. Ik ben super tevreden dat ik nu beide kan doen."

Verbeeldingen van het mannelijk lichaam: Van Coetzee tot Michelangelo

De mannen die Michelangelo tekende, beeldhouwde en schilderde zijn wereldberoemd. Iedereen kent zijn David of zijn Schepping van Adam, midden op het plafond van de Sixtijnse Kapel. Hoewel dit vandaag de dag iconische beelden zijn geworden, waren ze in Michelangelo's eigen tijd revolutionair en werden ze regelmatig als controversieel gezien. In de tentoonstelling *De Mannen van Michelangelo* in Teylers Museum wordt voor het eerst zijn fascinatie voor het mannenlichaam onder de loep genomen. Wat betekende het mannelijk lichaam voor hem persoonlijk en in zijn aanbidding van het lichaam van Christus? Wat kan het ons leren over de rol van het lichaam in de samenleving, en in de verbeelding in de kunsten?

Door Lieke Wijnia

Een tijdje geleden was J.M. Coetzee, een van mijn lievelingsschrijvers, in Nederland. Deze wereldberoemde Nobelprijswinnaar is een van de meest voorkomende schrijvers in mijn boekenkast – op J.J. Voskuil na, maar ja, met een zevendelige romancyclus is dat een makkelijke eer om te behalen. Coetzee blijkt een grondige hekel aan interviews te hebben. Met als gevolg dat hij tijdens het publieke gesprek dat ik bezocht in Den Haag, de meeste antwoorden op de ingestuurde vragen van de moderator vanaf papier voorlas. Daardoor voelde de avond enigszins als een teleurstelling, de uitdrukking ‘*never meet your heroes*’ kent echt een kern van waarheid. Toch deed Coetzee voor mij ook iets waardevols. Hij bracht het boek *Slow Man* weer in mijn gedachten.

Ik las deze roman lang geleden, maar het verhaal was flink weggezakt. Dat ik het prachtig vond wist ik nog heel goed en ik ben het gelijk weer gaan herlezen. Al op de eerste pagina wordt hoofdpersoon Paul Rayment bruut van zijn fiets gereden door een jonge automobilist. Hij vliegt door de lucht, waarna hij buiten bewustzijn



raakt. Hij wordt weer wakker in het ziekenhuis. Met zwaarwegende gevolgen: door een beenamputatie tot boven de knie wordt niet alleen zijn lichaam, maar ook zijn leven volstrekt overhoop gehaald. De beschouwingen die de rest van het boek vullen zijn indringend, over het goede lichaam en het goede leven.

Overpeinzingen over hoe belangrijk het lichaam voor Rayment zelf is, hoe hij denkt dat anderen zullen reageren, en hoe ze dat daadwerkelijk doen. Hoe de eerste-hulpzorg hem behandelt als een klein kind, iets wat zijn waardigheid diep aantast. Hoe na enkele tijdelijke hulpen er dan eindelijk iemand in huis komt die hem niet anders behandelt omdat hij een groot deel van zijn been mist. Coetzee geeft ons gedachten over de rol van het lichaam in de samenleving, en in de verbeelding in de kunsten. Verbeeldingen van lichamen waar we zó aan gewend zijn geraakt dat het niet eens meer opvalt dat ze iets missen. Omdat

ze goed zijn zoals ze zijn. Als beeld, dan toch. Hoe raak is het als Rayment denkt aan Venus van Milo, de iconische oud-Griekse sculptuur van Aphrodite. Als kunstwerk is het perfect, zo zonder armen. Maar stel je voor dat je de sculptuur verwisselt voor een mens. Het ontbreken van de armen zou aanstoot geven. Bezoekers zouden er niet meer graag naar kijken, die mens zou van de sokkel worden genomen en naar het depot worden verplaatst.

In de weken dat ik *Slow Man* aan het herlezen was, bracht ik een bezoek aan de tentoonstelling *Michelangelo's Mannen* in Teylers Museum. Ook hier werd ik bevangen door een man met missende lichaamsdelen. Helemaal achter in de grote tentoonstellingszaal, waarin toptekeningen uit de eigen collectie

meest onmenselijke lichaamshoudingen, had deze sculptuur zomaar het onderspit kunnen delven. Maar niets was minder waar. Een staande man, blik naar beneden gericht, zonder armen en gelijk herkenbaar: een Christus aan het kruis.

Na de oksels ontbraken zijn armen, net als de armen van het kruis. Het was eigenlijk gewoon een staande man. En toch was het ontegenzeggelijk de Godenzoon waarvoor Michelangelo een vurig geloof koesterde. Door de houding die bij de gekruisigde hoort, steekt de borstkas vooruit en is de maagstreek ingetrokken. Alles wordt zwaar, zelfs het hoofd kan niet meer opgehouden worden. Uit de kleine sculptuur sprak dit grootse lijden. Maar ook hier miste ik de armen niet. De sculptuur was af, communiceerde wat het moest overbrengen. Had het werk completer geweest met armen? Fysiek wel, maar emotioneel en artistiek zeker niet. Precies zoals Coetzee over de Venus van Milo had geschreven.

Hoewel de spierbundels in de sculptuur aanmerkelijk minder prominent aanwezig waren dan in de tekeningen in de rest van de tentoonstelling, was het werk toch geen *outcast*. In menig tekening, die Michelangelo vooral maakte als voorstudies voor grotere

**“Michelangelo
bestudeerde en tekende
ze tot in detail,
steeds opnieuw.”**

en uit menig buitenlandse verzameling werden getoond, stond onder een glazen kap op een sokkel een houten sculptuurtje. Tussen al die over elkaar buitelende, tot in detail getekende spierbundels, gepositioneerd in de

sculpturen en schilderijen, vliegen de lichaamsdelen je om de oren. Losse armen, handen, ruggen, benen, koppen – Michelangelo bestudeerde en tekende ze tot in detail, steeds opnieuw. Deze tekeningen worden



Michelangelo Buonarroti (1475-1564). *Zittend mannelijk naakt (ignudo) voor de Sixtijnse Kapel*, ca. 1511.
Rood krijt, wit gehoogd op papier. Collectie Teylers Museum

in de tentoonstelling als eigenstandige kunstwerken getoond, maar voor Michelangelo was het studiemateriaal, om te oefenen voor het latere echte werk. Het sculptuurtje is een evenknie van de potloodtekeningen, de gekruisigde Christus zonder armen is eveneens een voorstudie. Het neemt niet weg, dat de tekeningen uiterst indrukwekkend zijn. Ook hierin is zoveel te zien dat je ernaar kunt blijven kijken.

een levenslange fascinatie voor de verbeelding van het lichaam van Christus had. Steeds weer komt dit thema terug in zijn werk. Van een glad, uiterst gestileerd werk dat hij maakte toen hij zeventien jaar oud was, als dank voor de kerk waar hij voorafgaand aan begrafenissen lijken mocht bestuderen, tot aan het houten sculptuurtje dat mij zo verwonderde. Kunsthistorici denken dat dit mogelijk een van de laatste sculpturen moet

ijdelheid, toen hij de kunst en aardse liefde boven God had gesteld. Maar hoe hij zich, in zijn latere jaren, volledig probeerde te wenden tot de liefdevolle armen van Christus aan het kruis. Armen die in de sculptuur zichtbaar afwezig zijn, maar onzichtbaar zeerikbaar zijn. Ook J.M. Coetzee's *Slow Man* staat vol van overpeinzingen van een man op latere leeftijd. Hoewel Paul Rayment allerlei dingen kan bedenken waar hij spijt van heeft, is zijn grootste gemis het gemis van een zoon. Hij had zo graag een zoon willen hebben. Een zoon om mee te wandelen, te praten en dingen te delen. Een zoon om iets aan na te laten, iets aan over te dragen – en dat zijn zoon dit zou accepteren. Het is een gemis dat Rayment alleen met verbeelding te lijf kan gaan. Net als het been dat hij na het ongeluk moet missen. Tijdens zijn leven heeft Michelangelo de immer afwezige Mensenzoon steeds opnieuw geprobeerd aanwezig te maken, door hem in vele kunstwerken een lichaam te geven. Eerst allicht iets té volmaakt, maar later werd het gebroken lichaam ook een uiting van zijn devotie. Het gebroekene werd goed, een goed lichaam dat eeuwen later die devotie nog altijd in zich draagt.

De tentoonstelling *De Mannen van Michelangelo* is tot 25 januari 2026 te bezoeken in het Teylers Museum.

Lieke Wijnia is kunsthistoricus en religiewetenschapper. Ze werkt als curator, schrijver en onderzoeker.

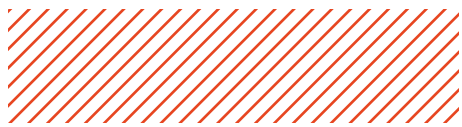
“Hij droeg het belang van het offer dat Christus maakte een leven lang met zich mee.”

Het meesterschap van de kunstenaar is ongekend.

Toch maakte hij al die losse ledematen en lichaamsdelen om uiteindelijk te komen tot verbeeldingen van perfecte lichamen. Een perfectie die voor Michelangelo een vorm van goddelijkheid uitdroeg, een perfectie die de ultieme devotie van hun maker onderschreef. Michelangelo was een diepgelovig katholiek, een levensovertuiging die in al zijn werk in meer of mindere mate aanwezig is. Maar ook een perfectie die eigenlijk té perfect is. Zo enorm gespierd, dat zelfs in de stem van de bodybuilder die zijn gedachten deelt in de audiotour bij de tentoonstelling, soms een vraagteken doorklinkt – ondanks dat hij ook stelt dat sommige van Michelangelo's lichamen met gecontroleerd eten, trainen en slapen haalbaar moeten zijn.

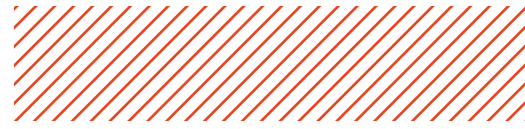
In de grote catalogus die bij de tentoonstelling is verschenen, beschrijft kunsthistoricus Jennifer Sliwka hoe Michelangelo als gelovig man

zijn geweest die Michelangelo, enkele jaren voor zijn overlijden, maakte. In de tussenliggende tijd heeft Michelangelo ontelbaar vaak Christus getekend en geschilderd, in gekruisigde en beweende, maar ook in verzeen staat. Michelangelo droeg het belang van het offer dat Christus maakte voor het heil van de mensheid een leven lang met zich mee. Sliwka observeert in haar essay hoe Michelangelo naarmate hij ouder werd, zijn focus verlegde van een spiritualiteit die hij vond in het perfect gespierde lichaam, naar een verinnerlijkte spiritualiteit die meer op het onzichtbare, hemelse dan het zichtbare, aardse was gericht. Hij maakte het sculptuurtje als studie, maar mogelijk ook om cadeau te geven aan een geliefde vriendin met wie hij zijn religiositeit deelde. Op latere leeftijd ervoer Michelangelo een innerlijke onrust, iets dat tot uiting komt in de poëzie die hij schreef. Zo beschreef hij in een sonnet hoe hij zichzelf ziet als een christelijke pelgrim die de dood voelt naderen en die spijt heeft van zijn vroegere



In gesprek
met

Mohamed
Belkasmī



Wees lief voor je medemens



De PvdA heeft leden met heel verschillende achtergronden. En hoewel nog weinig mensen de partij associëren met religie, zijn er veel mensen actief voor of namens de PvdA die zich laten inspireren door hun eigen geloof of levensovertuiging. In deze interviewserie spreekt Egbert de Vries met partijgenoten over hun levensbeschouwing en de rol die dat speelt in hun politieke opvattingen en werk. Voor dit nummer sprak hij met Mohamed Belkasmī, raadslid in Amsterdam.

Door Egbert de Vries

Het is verkiezingstijd en er zijn diverse debatten. Op de avond voor mijn interview met Mohamed is er een bijeenkomst georganiseerd door jonge moslims. Daarin komt uitgebreid de vraag aan de orde wat de politiek kan doen aan de achterstelling en discriminatie van jonge moslims. Een logische voorbereiding op mijn gesprek met Mohamed. Hij is 26 jaar en sinds 2022 lid van de gemeenteraad Amsterdam. Ik spreek hem over levensbeschouwing en politiek handelen.

Als ik Mohamed vraag naar zijn levensbeschouwing zegt hij: “Ik ben

moslim. Soennitisch moslim, dat is de grootste stroming binnen de islam.” Hij is daar van jongs af aan mee opgegroeid. “Het is mijn identiteit vanaf mijn geboorte en dat is vanaf die tijd bij mij gebleven.” Mensen kunnen dat aan Mohamed merken omdat hij de islam ook praktiseert. Hij probeert zoveel mogelijk vijf keer per dag te bidden en gaat vrijdag meestal naar de moskee. “Het geloof geeft me de rust als ik stress heb. Dan heb ik al heel snel de houding van ‘dat is dan Gods wil’ (de wil van Allah). Het maakt me ook gewoon rustig en ontspannen, omdat ik denk ‘Soms heb je de dingen niet in

de hand.’ Hoe druk kan ik mij er dan over maken? De religie geeft mij echt een bepaalde houvast.” Mohamed noemt ook de zakat, de giften die je doet om mensen te laten delen in je vermogen. En de ramadan, de vastenmaand die ook bij veel niet moslims bekend is. “Het is een belangrijk deel van mijn leven, en je staat er iedere dag op een bepaalde manier bij stil.”

De waan van de dag maakt het soms ingewikkeld, bijvoorbeeld bij het ochtendgebed of in de werksfeer, als het lastig is de gebeden op de tijd te doen. “Dan red ik het niet altijd per se

op tijd. Dan haal ik het achteraf in.” Er zijn ook momenten dat dit zonder problemen lukt. “Toen ik bijvoorbeeld een reis maakte naar Saoedi-Arabië, de Umrah, dan staat het geloof zo centraal dat je het gebed gewoon niet kan missen.” Ik vraag Mohamed naar deze Umrah, die hij onlangs heeft gemaakt en waarover hij ook op LinkedIn heeft gepubliceerd.

“Ik was aan het twijfelen of dit voor mij het moment was om te gaan. Ben ik er klaar voor? Iedereen zei: ‘Gewoon doen!’ Vier maanden later besloot ik ook om te gaan.” Mohamed reisde met zijn ouders, zus, broer en schoonzus en hun kinderen. “Achteraf heb ik er geen enkele spijt van, het heeft me meer rust en meer houvast gegeven. Ik kwam meer ontspannen in Nederland dan dat ik al was. We gingen eerst naar Medina en dan met de trein naar Mekka. Als je in het gebied van Mekka komt draag je een wit gewaad (ihraam), wat onder andere zuiverheid symboliseert. Iedereen gaat met dezelfde *mindset* naar de bedevaart, dat is heel bijzonder om te zien. Ondanks de grote mensenmassa gaat alles heel rustig, mensen zijn gefocust op het zo goed mogelijk laten verlopen van hun bedevaart en niemand is geïrriteerd.

“Ik wil jongeren weer perspectief bieden. Dat is mijn motivatie.”

Als je irritatie extreem uit, verpest je je bedevaart. Dan is het maar de vraag of je bedevaart ook wordt geaccepteerd als je geen berouw toont.”

Op de vraag wat de bedevaart hem heeft opgeleverd geeft Mohamed aan: “Heel veel rust, meer dan dat ik al

heb.” Dit helpt hem bij ongelukkige voorvallen in zijn leven. Hij vertelt een klein voorbeeld waarbij tijdens het fietsen zijn band lek raakt en hij al snel dacht: “Het had zo moeten wezen, *so be it*... Ik kan er ook niet zoveel aan doen. Het is ook een *mindset*.”

Hoe hebben anderen erop gereageerd dat Mohamed op bedevaart ging, zo vraag ik mij af. Hij geeft aan dat hij eigenlijk alleen maar enthousiaste reacties heeft gehad. “Als ik het op Twitter/X had geplaatst dan had het wel heel veel negatieve reactie op kunnen leveren, maar dat heb ik dus niet gedaan. Wel op LinkedIn en Facebook. Eigenlijk had ik heel veel positieve reacties, zowel online als van mijn familieleden. Het is ook gewoon een hele bijzonder reis.” Er waren ook mensen die gevraagd hebben naar zijn beweegredenen om de reis te maken. “Vooral uit interesse. Dus een vraag als ‘Hoe was het voor je? Wat heb je eruit gehaald?’ En dan uit oprechte interesse in wat ik had gedaan, en niet dat het raar was dat je dat doet.”

De reden dat Mohamed de politiek in is gegaan heeft zijdelings te maken met zijn levensbeschouwing. “Ik zag jongeren met wie ik was opgegroeid de verkeerde kant op gaan, ook rich-

ting de criminaliteit. Jongeren die op mij lijken en ook dezelfde religieuze achtergrond hadden, maar zij maakten soms niet de goede keuzes. Ik wil jongeren weer perspectief bieden. Dat is mijn motivatie en dat doe ik voor alle jongeren, moslim, joods, christelijk, of ongelovig.”



“Tegelijk biedt mijn religie me wel houvast in hoe ik politiek wil bedrijven. Die drijfveren zitten dicht bij de sociaaldemocratische waarden. In de islam is solidariteit een heel belangrijk begrip. Zoals ik noemde, de zakat, oog hebben voor mensen die het minder hebben. Ik denk dat dat heel erg aansluit bij de sociaaldemocratie. Als het gaat om rechtvaardigheid, om goed zijn naar je medemens, ongeacht wie ze zijn, en om geen geweld gebruiken. Dit zijn allemaal waarden die ik van huis uit heb meegekregen, die in de islam zitten en die ik ook in de sociaaldemocratie zie.” Dat maakt zijn keuze voor de PvdA een logische.

“Het hangt met elkaar samen. Als moslim wil je een goed mens zijn, en goed voor je medemens. Dat wil je ook intrinsiek. In alles wat je probeert te doen. Ik wil niet zeggen dat het altijd lukt, maar je probeert wel je morele principes aan te houden en altijd eerlijk en rechtvaardig naar mensen te zijn.”

Op de vraag hoe dat werkt in de politiek, die toch niet altijd bekend staat als eerlijk en aardig, komt Mohamed

met de oorlog in Gaza. “Dat raakt voor mij aan heel morele principes, het gaat over kinderen die sterven door genocide, dat je genocide pleegt bij een ander is de absolute ondergrens van medemenselijkheid. Dat geldt overigens ook als je mensen gegijzeld houdt, die onschuldig zijn, dan raak je ook een morele ondergrens.”

“Daar hebben we heel veel discussies over georganiseerd, ook bij de PvdA, met mensen die heel verschillende perspectieven hebben op deze oorlog. En daar wil je ook mee in verbinding staan, door uit te gaan van een aantal waarden die we in de basis met elkaar hebben. Die medemenselijkheid is overigens niet alleen gebonden aan de islam. Ik hoop dat andere personen ook die medemenselijkheid altijd meedragen.”

In de praktijk zullen mensen aannemen dat Mohamed moslim is vanwege zijn Marokkaanse achtergrond. “Het is gewoon mijn identiteit die ik met mij meedraag, en daar zou ik mij niet voor hoeven schamen. Als mijn achtergrond van waarde is om de boodschap over te brengen dan zet ik dat ook in. Bijvoorbeeld als er iets gebeurt met Nederlandse Marokkanen om er dan uit eigen ervaring erover te spreken, zoals wanneer het gaat om moslimdiscriminatie. Mijn religie houd ik dan niet gescheiden van mij, ik ga er uiting aan geven. Het is volgens mij juist een heel grote kracht dat ik moslim ben om dan over dat onderwerp te praten. En dat zou ik graag ook bij anderen zien, als het hun achtergrond betreft.”

“Het kan een keuze zijn om geloof tot privézaak te maken, maar ik ben in de politiek op deze plek gekomen omdat ik ben wie ik ben. Mensen zien wie je bent; nog steeds die Nederlandse Marokkaan die moslim is. Het is juist een kracht om, net als al die anderen, je achtergrond in te brengen in

de politiek, zodat je dichterbij de mensen staat, en hun leefwereld meeneemt. Je bent mensen aan het vertegenwoordigen.”

Helaas heeft Mohamed hier ook negatieve voordelen over meegemaakt. Zo stelde hij schriftelijke vragen over het voorkomen van brandwonden bij speeltoestellen in de zomer. AT5 (lokale Amsterdamse omroep, red.) zette dit op X en daar kwamen reacties op in de trant van ‘ga terug naar je eigen land, waar het veel

bij uitspraken over Marokkanen, hebben we ons iets te veel laten meegaan in de discussie over islamisering van ons land. En ons laten verleiden tot een discussie over halal slachten. We stappen dan te veel in een frame’.” Inmiddels gaat het beter volgens Mohamed, nu de partij zich veel minder laat meeslepen in een discussie over de islam. “In het verleden hebben we het boerkaverbod ondersteund maar daar zijn we op teruggekomen volgens mij. Je kunt heel veel vinden van de boerka maar je hebt in

“Als moslim wil je een goed mens zijn, en goed voor je medemens”

warmer is’. “Dan word je dus persoonlijk aangesproken op je identiteit voor iets dat daar niet zoveel mee te maken had.” Ooit werd Mohamed bijna een supermarkt uitgezet omdat een andere klant dat vroeg vanwege zijn achtergrond. Hij is ook wel eens gefouilleerd in een kledingwinkel waar hij met zijn neven aan het winkelen was. Recent maakt hij om die reden een post op LinkedIn waarin hij uiting gaf aan het gevoel van achterstelling dat veel moslimjongeren hebben in Nederland.

“Ik zit in de politiek en ben een vertegenwoordiger van de Amsterdammer, en dit is wat Amsterdammers ervaren. Dit is ook wat ik ervaar. En wat ik terug hoor van jongeren waar ik mee spreek. Dus ik vind dat ik dit moet uitdragen, juist omdat ik een platform heb als politicus om hieraan uiting te geven.”

Volgens Mohamed gaat de PvdA inmiddels stukken beter om met levensbeschouwing. “In het verleden,

Nederland keuzevrijheid om te dragen wat je wil dragen. Iemand moet in vrijheid zichzelf kunnen zijn.”

Mohamed vindt het een verrijking om bij de PvdA te zijn, met zoveel verschillende mensen. En verschillende standpunten. Dat is soms ook lastig, denk aan Israël – Palestina, waar Mohamed het wel even moeilijk had in het begin. “Ik voel me in de PvdA nu weer heel erg thuis. Er is ruimte voor het geluid dat ik heb, er is ook ruimte voor een ander geluid. Daarnaast luisteren, dat is dan gewoon wat mijn gedachten verder brengt.” Dat past ook bij zijn slotboodschap: “Wees lief voor je medemens.”

De Linkse Kerk

Een van de redenen dat ik er zo lang over heb gedaan om mijn rijbewijs te halen is dat ik moeite heb met het verschil tussen links en rechts. Hoe vaak kwam het niet voor dat de instructeur zei dat ik linksaf moest slaan, en dat ik dan rechtsaf sloeg? Nu weet ik natuurlijk niet of Dilan Yesilgöz een rijbewijs heeft en of ze er lang over gedaan heeft om dat te verkrijgen, maar ze had de afgelopen twee jaar moeite met het verschil tussen links en rechts. Ze bleef beweren dat we nu eindelijk een echt rechts kabinet hadden, maar waren alle standpunten van de BBB, PVV en NSC wel zo rechts? Denk aan het eigen risico of de huurprijsbevrozing. Het totaal mislukken van dit huidige kabinet lag zeker ook aan het feit dat ze, behalve over migratie, het juist over vrijwel alles oneens waren. Tegelijk passen partijen als NSC en PVV er heel goed op dat ze niet links genoemd worden. Sterker nog, ze gebruiken links liever als scheldwoord.

Ook na de laatste verkiezingsuitslag wordt er weer gesproken over de teloorgang van links, maar is dat ook zo? Die conclusie vergt in ieder geval dat men duidelijk maakt wat links of rechts is in de huidige politiek. En dat is nog niet zo eenvoudig. Er was een tijd, in de jaren '70, dat alles lekker duidelijk was. Links, dat was de PvdA met nog wat kleinere partijtjes, en rechts dat was de VVD en omstreken. De christelijke partijen zaten daar tussenin. Den Uyl en Wiegel belichaamden links en rechts en Van Agt zei 'We buigen niet naar links, en we buigen niet naar rechts.' Wij vonden Van Agt natuurlijk allemaal rechts, zeker na zijn *coming out* met Wiegel in restaurant le Bistro-quet in november 1977. De wereld was ook toen vaak oordelend over links, links 'sloot zich op in het gelijk

“Zelf vind ik onze partij een stuk linkser geworden – en dat bevalt mij prima.”

**Egbert de Vries
is voorzitter van
de Steunstichting
Banning Vereniging**



van zijn linkse kerk'. Nu had en heeft links de neiging zichzelf te zien als het betere deel van de mensheid, maar geldt dat niet evenzeer voor rechts?

Terzijde; zelf roept bij mij het begrip 'linkse kerk' vooral associaties op met mijn eigen protestantse wijkgemeente in Amsterdam, de Oranjekerk. De naam doet mogelijk anders vermoeden, maar de mensen in onze kerk zijn vrijwel allemaal behoorlijk tot zeer links in hun politieke opvattingen. Dat blijkt uit de gesprekken die ik voer na de kerkdienst, maar dit weerklinkt ook in de kerkdienst zelf. En er zijn ook nogal wel wat mensen lid van de PvdA of GroenLinks. Zo kon het gebeuren dat ik bij een grote campagnebijeenkomst van de PvdA Amsterdam een van de predikanten tegenkwam. Ze was daar als vrijwilliger van GroenLinks en ging ook voor GroenLinks de campagne organiseren in Amsterdam Centrum. Het kwam goed uit dat ik haar daar tegenkwam, ze zou namelijk die zondag voorgaan bij ons in de Oranjekerk. In de zijlijn van de campagnebijeenkomst konden we nog een paar zaken doornemen voor de komende zondagse dienst. Niks mis met een linkse kerk dus. Zeker voor een lid van de Banning Vereniging zou het begrip linkse kerk eerder een Geuzennaam dan een scheldwoord moeten zijn.

Om de teruggang van links in beeld te brengen maakte Hans Spekman in de app-groep van oud-PvdA-bestuurders een overzicht van de verkiezingsuitslagen voor PvdA, GroenLinks en SP sinds de jaren '90. Los van de vraag

COLOFON

Redactie:

Dirk Achterbergh, Twan van Lieshout,
Joke van der Neut, Evelien Polter en
Lianne Schuurin.

Aan dit nummer werkten mee:

Jos Aarnoudse, Koen Holtzapffel, Pieter
Rings (correctie), Egbert de Vries, Lieke
Wijnia en Naomi Woltering

Vormgeving en druk:

Verloop, Alblasterdam - verloop.nl

Opplage: 500

Over *Tijd&Taak*:

Tijd&Taak wordt sinds 1932 uitgegeven door de Banning Vereniging en haar voorlopers. Het blad stelt door middel van interviews en opiniërende artikelen de vraag welke taak wij in deze tijd hebben om de wereld mooier, vrediger en eerlijker te maken. *Tijd&Taak* strijdt voor een sociaaldemocratisch ideaal met ruimte voor bezinning en dialoog. Het blad verschijnt viermaal per jaar.

ISSN: 2352-7870

Deadline: De deadline voor het volgende nummer is 15 februari 2026.

Abonnement: Een jaarabonnement op *Tijd&Taak* kost € 19. Leden en donateurs van de Banning Vereniging ontvangen het blad kosteloos.

Over de Banning Vereniging:

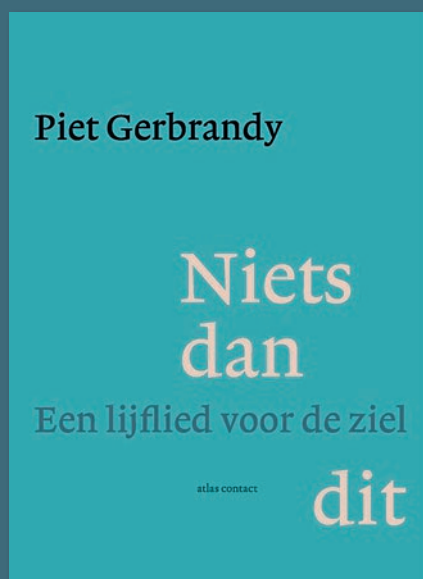
De Banning Vereniging organiseert activiteiten op het snijvlak van levensovertuiging, religie en sociaaldemocratie. De vereniging, opgericht in 1919, draagt de naam van Willem Banning. Hij was theoloog, hoogleraar en een van de oprichters van de PVDA. Hij was een man die stond voor verbinding en dialoog. De Banning Vereniging en haar voorgangers putten uit stromingen van het religieus socialisme en een op waarden gericht humanisme dat vrijheid en gerechtigheid als eis stelt voor het persoonlijke én maatschappelijke leven.

Banning Vereniging
voor levensovertuiging,
religie en sociaaldemocratie
Postbus 10567, 1001 EN Amsterdam
Rekeningnummer: NL87 TRIO 0198
5100 39

info@banningvereniging.nl
www.banningvereniging.nl

of er heden ten dage niet meer linkse partijen zijn; toen hadden deze partijen meer zetels dan nu. Maar wat zegt dat over links? Het onderscheid tussen links en rechts verwaterde sterk in de jaren '90 door de neoliberalisering en de opkomst van de 'Derde Weg' en Paars. Links en Rechts gingen in één regering zitten. Kijk bijvoorbeeld naar de hypotheekrenteaftrek. In 1997 slaagde we erin om een amendement in het PvdA-verkiezingsprogramma te krijgen dat de hypotheekrenteaftrek beperkte. Op datzelfde congres zei Wim Kok in zijn toespraak dat onder zijn bewind de hypotheekrenteaftrek blijft bestaan. En kijk eens waar we nu staan: niet alleen GroenLinks/PvdA bepleit afschaffen van de hypotheekrente aftrek, D66 en het CDA doen dat ook. Mogelijk zijn die partijen nu linkser dan de PvdA in de jaren '90? Zelf vind ik onze partij een stuk linkser geworden – en dat bevalt mij prima. Laat links maar links zijn, en rechts rechts. Het drama van het kabinet VVD-PvdA, Rutte II, is wat mij betreft niet voor herhaling vatbaar. Net als Hans Spekman zat ik toen in het partijbestuur en zag week in week uit de worsteling om iets van je idealen overeind te houden.

Met Dilan Yesilgöz zal ik het niet snel eens worden, maar ik vind wel dat ze wat betreft het links-rechts vraagstuk inmiddels op het goede spoor zit. De PVV is afgezworen en ze kiest nu voor echte rechtse partijen zoals JA21. De formatie is vast al een stuk verder dus als u dit leest weet u meer; of het links, rechts, of toch 'het waterige compromis' geworden is.



Piet Gerbrandy (1958) is dichter en classicus. Hij studeerde Klassieke Talen in Leiden, gaf ruim twintig jaar les aan middelbare scholen en doceert Latijn aan de UvA. Hij was medeauteur van enkele schoolboeken voor het eindexamen Grieks en publiceerde een tiental dichtbundels en enkele bundelingen met essays over poëzie, retorica en Griekse en Latijnse klassieken.

Zijn laatste bundel is *Niets dan dit – Een lijflied voor de ziel* (2023), een moderne variant van het klassieke leerdicht en onderzoekt waar het denken begint. In het lichaam? Of in de taal? Hierin gaan wetenschap, filosofie en poëzie een interessante verbinding met elkaar aan. Onderzoekende, gelaagde en toegankelijke verzen over ouder worden, de liefde en vergankelijkheid. De bundel won de Ida Gerhardt Poezieprijs 2024.

Het lied van het bloed

Nu het laat nog tot kraakhelder winteren kwam
volg je bij dageraadsblos het spoor van een bloed
in een sneeuw aan de rand van het buurtschap.

Ontkwam hier een haas te nauwer nood aan een vos
of een wolf uit het Oosten? Maar het pad liep zich
dood. Of het dier verhief zich op vleugels.

Of mannen hebben verf gelekt terwijl zij oude bomen
aanmerkten als geknipt om neer te halen
teneinde ze tot brandstof om te persen

die kinderen amechtig maakt en witte vensterbanken
met klevend roet bedekt: ook houtskool smacht
naar hechting en erkenning van zijn waarde.

Op kale takken sparen vogels die waren gebleven
hun krachten teren op vetten uit ooit
verslonden bessen muizen en sprinkhanen

toen in dit bos nog onder nazomerzon verstolen
paartjes vrede zochten beschut naast paden
waarover knalrode crossmotoren raasden.

Piet Gerbrandy
Bundel: *Niets dan dit; Een lijflied voor de ziel*
Uitgeverij Atlas Contact

